

РОЛЯТА НА ДЪРЖАВАТА В ИКОНОМИКАТА

Васил Манов*

ПРЕДИСЛОВИЕ

А

Съдържанието на студията представя становището на автора по темата “Ролята на държавата в икономиката” такова – каквото е било публично оповестено преди една година и половина, преди развихрянето на световната финансова и икономическа криза. Тя принуди правителствата на всички страни да признаят, че изходът от нея е невъзможен без държавна намеса, без координирани усилия на държавите в световен мащаб. Започна масово оповестяване на програми за справяне с кризата, в които се предвиждат огромни (смайващи с размерите си) суми за лекуване на болната световна икономика.

Изрично трябва да се посочи, че световната криза и реакцията на правителствата от цял свят по повод на нея се явяват поредното категорично доказателство на становището на автора на студията за ролята на държавата в икономиката. Заедно с това специално трябва да се подчертае огромната разлика в представите както за причините, обусловили държавната намеса, така и за съдържанието на тази намеса.

Единодушието на правителствата относно необходимостта от бързи и спешни мерки за справяне с кризата е израз на една ограничена представа за ролята на държавата в икономиката. Според тази представа държавната намеса в икономиката има място само в условията на криза. Казано иначе, според ограничената представа причина за държавна намеса е наличието на криза.

Що се отнася до съдържанието на държавната намеса, до мерките на тази намеса – там господства правилото на пробите и грешките, “бърникането” с икономическите инструменти и лостове – лихви, данъци и т.н. Основният недостатък на тази държавна намеса е в нейната насоченост към преодоляване на последиците от кризата, а не към преодоляване на причините, “раждащи” кризите, а оттам и последиците.

Според автора на студията необходимост от държавна намеса в икономиката съществува не само във време на криза. Държавната намеса в икономиката е обективно изискване. То се обуславя от достигнатата степен на развитие на стопанствата, от тяхното трансформиране в изключително сложни и постоянно усложняващи се стопански системи. В тази обективна необходимост от държавна намеса е вграден механизмът на превенцията. В случая става дума за роля на държавата в икономиката от по-висш порядък. Става дума за роля, в която държавата се бори с

* Васил Манов е доктор на икономическите науки, професор в катедра “Маркетинг и стратегическо планиране”, e-mail: v.manov@unwe.acad.bg

причините, раждащи кризи. Известно е, че всяка борба, която се води с последиците, а не с причините, раждащи последиците, е обречена на неуспех.

С категоричност може да се каже, че световната криза днес е плод на несъобразяването с обективната необходимост от адекватна държавна намеса в икономиката. Тази глобална криза е поредната сурова присъда над идеологическите представи и идеологическия инат относно ролята на държавата в икономиката.

Б

Темата на публикацията е една от вечните теми на икономическата теория и практика. А самата публикация представя съдържанието на пленарен доклад на научно-практическа конференция на същата тема¹ с вградени в него въпроси от дискусията. Поради това, че докладът не бе разпространен предварително сред участниците в конференцията, докладчикът реши да се възползва от този факт и при подготовката на студията за печат да вплете в нея възникналите в хода на дискусията въпроси и подтеми.

Поставените и възникнали в хода на дискусията въпроси имплицитно съдържаха своя отговор в трите съставки на този текст: 1) Има ли място държавата във функционирането и развитието на икономиката? 2) Ако държавата има място във функционирането и развитието на икономиката, то какви могат да са адекватните мисия и роля на държавата в това функциониране и развитие? 3) Кои са и могат да бъдат адекватните инструменти на присъствието на държавата в икономиката? Изричното поставяне на важни въпроси по темата от участниците в конференцията и тяхното дискутиране убеди автора, че те се нуждаят от специално внимание и че едно от подходящите места за това внимание е и самото съдържание на пленарния доклад, въз основа на който се публикува предлаганата студия.

Още един фактор надделя при вземането на дръзкото и нетипично решение относно вграждането на въпросите от дискусията в публикацията по доклада. Неговият автор, а вероятно и участниците в конференцията, са „преситени“ от присъствие на конференции, симпозиуми и кръгли маси, където „господства“ монологът, където се четат доклади, правят се изказвания, но няма дискусия, където отпечатаните материали с нищо не показват, че изобщо е имало дискусия.

Ако конференцията, посветена на темата „Ролята на държавата в икономиката“, се отличаваше от масовата практика, то това отличаване се дължеше на факта, че на нея се разгърна оживена и най-важното – плодотворна дискусия. Би било непроситим грях да не се „запамети“ този рядък случай, той да не намери подобаващото му място в материалите на конференцията. Разбира се, че е много трудно нужното „запаметяване“, намирането на законното място на случилото се (да „замирише“ на истинска конференция, да властва духът на творческия спор). И най-голямата трудност е в улавянето на този дух, на дискусийната атмосфера. Трудността не е толкова в „улавянето“ на атмосферата, колкото в нейното пресъздаване и съхраняване.

Изкушен от голямото желание случилият се дух на дискусийност да бъде уло-

¹ Конференцията бе проведена на 09. 04. 2008 г. от 15.30 ч. до 19.00 ч. в Съюза на икономистите, ул. „Г. С. Раковски“ № 108

вен и съхранен, авторът на публикацията поема сериозния риск, поема своята отговорност да направи това, впитайки в публикацията дискутираните въпроси. Авторът е наясно, че една и съща атмосфера се възприема по различен начин от хората – нейни „очевидци“. Той ще се радва на сходимостта на неговите възприятия с възприятията на другите участници в конференцията. А там, където няма такава сходимост, авторът се надява на последваща реакция.

Една истинска дискусия е тази, която има своето (своите) продължение (продължения). Гаранция за подобно оптимистично очакване е „марката“ на влезлите в дискусията участници и преди всичко сериозните въпроси, по които те направиха своите разсъждения и бележки.

Чл.-кор. проф. Иван Илиев, например, направи дълбоко аргументирани разсъждения по въпросите: 1) „Трябва ли държавата да е полицаи?“; 2) „Ролята на държавата в икономиката ще расте?“; 3) „Пазарът не решава, а изостря социалния проблем?“; 4) „Пазарът не решава, а изостря екологическия проблем?“; 5) „Пазарът разтваря ножицата между богати и бедни в една държава в полза на богатите?“; „Пазарът разтваря ножицата между богати и бедни държави в полза на богатите?“; 6) „Преходът в България не е завършил?“; 7) „България не разполага с истинска пазарна икономика?“; 8) „Какво да се прави при сложеността на състоянието в икономиката?“; 9) „От каква стратегия има нужда България?“; 10) „Кой може да разработи нужната на България стратегия?“.

Доц. д-р Татяна Хубенова направи интересни съобщения и постави много важния въпрос: „Как може да се неутрализират финансовите термити?“.

Проф. Стефан Стоилов заяви, че е за по-малко държава в икономиката, но за по-силно държавно присъствие в нея. Той подложи на съмнение битуващото у нас твърдение, че политиките в страната не са съобразени с реалностите. Проф. Стоилов заяви, че България няма активна структурна политика. Той изтъкна, че в ситуация на висока корупция е по-добре да има по-малко държава. Проф. Стоилов заяви още, че може да има орган за стратегическо планиране, но да няма истински стратегически план.

Проф. д.ик.н. Михаил Савов подкрепи тезата, че пазарният фундаментализъм е коварен враг и лансира тезата, че модернизацията на икономиката е спасителният път за българското стопанство.

Д-р Пенчо Пенчев зададе риторично съдбовния за страната въпрос – „Защо 20% от населението на България напусна страната в годините на прехода и е вън от нея?“. Той охарактеризира управлението на България като неадекватно спрямо глобалните тенденции на стопанското развитие. Д-р Пенчев определи управлението като несъответстващо на практиката в ЕС, на Конституцията на ЕС. Той зададе риторично въпросите „Що е балансиран растеж?“, „Що е социална пазарна икономика?“. От изказването на д-р Пенчев стана ясно, че България се нуждае от правителство от нов тип.

Господин Иван Попов зададе и направи коментар по въпросите: 1) „Защо икономистите са дистанцирани от социалното развитие?“; 2) „Защо е толкова голямо и защо се задълбочава социалното разслоение в България?“; 3) „Защо ще нараства ролята на държавата?“; „Накъде (в каква посока) ще нараства тази роля?“; 4) „Защо

нарасна толкова много административният (бюрокраичният) апарат в България?"; 5) „Каква държава ни е необходима?“.

Според господин Богомил Андонов в обхвата на българската народополезна политика трябва да се включат три положения, отнасящи се до ролята на държавата в икономическата област: 1) формиране и развитие на ефективен, конкурентоспособен и самостоятелно функциониращ държавен сектор, съставен от стратегически отрасли и производства, банки, застрахователни и външнотърговски компании; 2) прилагане на западноевропейски тип протекционна външнотърговска политика и установяване на система на държавен контрол върху търговията с определени стоки – оръжие, петрол, вторични суровини, природен газ, злато и други благородни и редки метали, концентрати от полиметални руди, уранов концентрат и др.; 3) създаване на кредитни, застрахователни, изкупвателни, преработвателни и пласментни земеделски кооперативи за рационално оползотворяване на селскостопанските субсидии от ЕС и българския бюджет.

Проф. Марин Деведжиев заяви, че държавата България е такава, каквато е, че неграмотността погребва България, че отношението: „печалба ↔ държава“ не може да създаде друго, освен това, което представлява днешна България. Големият въпрос според проф. Деведжиев е „Може ли да се променят нещата в България и как може да стане тази промяна?“. Проф. Деведжиев обърна внимание на конференцията, че не е нужна назидателност, че тя противоречи на идеята за организиране на подобни форуми. Той заяви, че не е нужна и емоция при подобни форуми. Накрая проф. Деведжиев изрази своето негодувание срещу ограмотяването на конференции, симпозиуми и кръгли маси. Той лансира и аргументира своето предложение за правене на конкретни препоръки към управлението на държавата.

При откриването на конференцията председателят на Съюза на икономистите в България проф. д.ик.н. Делчо Порязов настоя за теоретично осветляване на темата за ролята на държавата в икономиката, за да бъде предпазена практиката от идеологическите клишета и своеволия. А при закриването на конференцията той постави остро въпроса „Достатъчно ли е регулирането на икономиката само чрез бюджета?“.

Авторовото отношение по всички тези въпроси бе изказано още на самата конференция в заключителните му думи. Авторът посочи, че по всички повдигнати на конференцията въпроси отговорите на докладчика се съдържат в неговата книга „Уроците от българския преход (за стратегията на бъдещи реформи, развитие и реструктуриране)“, издателство Сиела, София 2000 г., както и в пленарния му доклад на конференцията. Той взе изрично отношение по много тесен кръг въпроси. Към останалите въпроси той изрази своето обобщаващо отношение.

Както бе посочено, в трите части на настоящата публикация ще бъде изразено отношението на автора към всеки един от повдигнатите въпроси – в съответната част, където се разглежда проблематиката, свързана с конкретния въпрос.

I. ИМА ЛИ МЯСТО ДЪРЖАВАТА ВЪВ ФУНКЦИОНИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИКАТА?

Внасянето на яснота по въпроса „Има ли обективна необходимост от държавна намеса във функционирането и развитието на икономиката?“ е от особена теоретическа и практическа важност. Едно е държавната намеса в икономиката да бъде отговор на обективна необходимост, на изискванията на обективната реалност, друго е тя да бъде насилие над обективната реалност.

1. Обективна необходимост от държавна намеса в икономиката

Отговорът на първия въпрос бе потърсен веднъж по теоретичен път (т.е. с помощта на теоретичния анализ – това бе изрична препоръка на председателя на Съюза на икономистите проф. д.ик.н. Делчо Порязов) и втори път въз основа на анализа на реалностите, които са се сложили в практиката на развитите страни. И двата анализа се правят въз основа на реалности, които са се сложили, но първият анализ се гради върху ония реалности, които са се сложили в обекта, в анатомията и физиологията на съвременната икономика. Вторият анализ се гради върху ония реалности, които са се сложили в механизма на функциониране и развитие на съвременната икономика, казано иначе, в подхода, в представите (схващането) на обществото за начина на това функциониране.

Човекът до такава степен е свикнал с промените в техническите системи, че нито за миг не си поставя въпроса: „Защо управлението на модерния съвременен автомобил има много малко общо с управлението на автомобила преди 20, 30 или 50 години?“. Огромната разлика в управлението на съвременния автомобил спрямо управлението на автомобила преди 20, 30 и повече години се приема за напълно естествена. За напълно естествена се приема неспособността на един отличен автомеханик, който е „вдигал на крак“ болните автомобили от преди 20-30 г., да се справи с болния автомобил, „напълнен“ с електроника.

Странно е, че същият човек, който приема за съвсем естествено това, което става с неговия автомобил, телевизор, пералня, мобилен телефон..., не приема по същия начин това, което става с икономиката, с обществения живот. А и икономиката е подложена на непрекъснато развитие, на непрекъсната промяна в нейната структура, в нейните анатомия и физиология.

И така, както всяка изменена структура в дадена техническа система детерминира еднозначно типа управление и функциониране на тази система, така и изменената структура на икономиката изисква адекватна промяна в механизма на функциониране и управление на тази система.

Както бе посочено, за съжаление, човекът има друга представа за икономическите системи, където измененията в структурата, в съдържанието на тези системи, в техните анатомия и физиология не са така очевидни – както е при техническите системи. Той е склонен да ги възприема като непроменими във времето.

Показателни са няколко примера за човешкия недостатък във връзка с възприемането на икономическите и по-широко обществените обекти. При една своя раз-

ходка Хегел и Гьоте, както много пъти, разговаряли за диалектиката. В хода на разсъжденията на Хегел за диалектиката Гьоте го попитал: „Кое е идеалното управление на една държава?“. Хегел отговорил без колебание: „Пруската държава“. Когато великият диалектик разсъждавал върху въпросите на диалектиката, разсъждавал диалектически. Но когато трябвало да отговори на поставения му от Гьоте въпрос, той напуснал висините на диалектическите разсъждения и отговорил като ортодоксален метафизик.

Поучително е признанието на Кейнс към класическата школа, в чиито принципи се е обучавал, но най-вече поучителна е „присъдата“ му към тези принципи – като изразители не на поливалентна фундаментална закономерност, а като характеристики на един частен случай, който по времето на Кейнс вече не съществувал. Поучително е предупреждението на Кейнс по повод вредата и безполезнаостта на използването на принципите на класическата школа в стопанския живот през XX век.

И така, както евклидовата геометрия е заменена от неевклидовата, така и „евклидовата“ представа за икономиката се заменя с неевклидовата... И най-важното – в икономиката е налице перманентен преход от една неевклидова към друга неевклидова икономика... Това именно доказва еволюцията в развитието на стопанските системи. Повече от век (по-точно: около 125 години) икономическият живот е протичал така, сякаш единствената му задача е била да докаже верността на тезиса на Жан Батист Сей за авторегулирането. В края на XIX век и особено в началото на XX век, обаче, икономическият живот все по-категорично даваше сигнали, че не се подчинява на закона за авторегулирането. А кризата от 1929–1933 г. по категоричен начин показва, че ерата на евклидовата икономика е в историята, че идва епоха на друга (неевклидова) икономика.

За преход от една „неевклидова“ към друга неевклидова икономика сигнализира Питър Дракър. „Реалностите се различават от проблемите, на които политиците, икономистите, учените, бизнесмените, профсъюзните лидери все още наблягат, за които те все още пишат книги и държат речи. Разминаването с реалността, което характеризира значителна част от съвременната политическа и икономическа наука, е едно убедително доказателство за това. ... Лозунгите, обещанията, проблемите на вчерашния ден, които все още доминират в публичните речи, все още ограничават нашите виждания, са едни от най-големите пречки за постигане на резултати.“²

И така, ретроспективният поглед върху механизма на функциониране на стопанските системи показва, че те категорично са влезли в една безкрайна спирала на развитие и преход от едно към друго качествено състояние, от едно към друго повисоко ниво на тяхната сложност, обуславящи потребността от системна промяна в управлението, за да се поддържа нужната адекватност между структура на стопанската система и съответната система на управление. Става дума за съответствие между управляваща и управлявана система. Изрично трябва да се посочат изискванията на нарастващата сложност на стопанските системи към тяхното управление.

„Кората на главния мозък – пише У. Ешби – на свободно живеещия организъм, мравунякът като функциониращо общество и човешката икономическа система изпъкнаха и с практическото си значение, и с недостъпността си за старите методи.

² Дракър П., Новите реалности, изд. Хр. Ботев, С., 1992, с. 3

И ето днес сме свидетели на неизлекувани психози, на западащи общества и на колебаещи се икономически системи, а ученият не може да направи нищо повече освен да признае цялата сложност на изследвания от него обект. Но науката днес също прави първата крачка към изследване на „сложността“ като самостоятелно явление... Кибернетиката дава надеждата за създаване на ефективни методи за изследването и управлението на системи, които са сами по себе си крайно сложни... Кибернетиката дава надеждата за създаването на основните методи за атакуване болестите от психологическо, социално и икономическо естество, които понастоящем ни побеждават със своята вътрешна сложност.”³

Диалектиката между управлявана и управляваща системи е такава, че колкото по-адекватна е една управляваща система спрямо нейния обект (управляваната система), то толкова по-успешно е развитието на обекта, но толкова по-бързо се изменя и неговото съдържание. А това изменено съдържание влиза в противоречие със средството, което го е реализирало. И с това следва ново завъртане по спиралата ...

И така, теоретичният анализ показва, че съществува обективна необходимост от държавна намеса във функционирането и развитието на икономиката, че държавната намеса в икономиката е отговор на обективна необходимост, на изискванията на обективната реалност. И това го доказва както теоретичният анализ върху развитието на обекта, на анатомията и физиологията на съвременната икономика, така и анализът върху механизма на функциониране и развитие на съвременната икономика. От друга страна, анализът на фактическото функциониране на икономиката илюстрира как обективната необходимост от държавна намеса постепенно, но последователно, се превръща в системна практика. И тази практика я осъществяват дори тези държавници, които изповядват либералната доктрина, които обявяват в предизборните си речи, че са за по-малко държава в икономиката, а остават в наследство по-голямо присъствие на държавата в стопанския живот. Очевидно обективната необходимост от държавна намеса в икономиката е по-силна от нагласите и идеологическите пристрастия на упражняващите властта.

Историческата ретроспекция показва, че към ролята на държавата като „нощен пазач“, продължила достатъчно дълго, от един момент във времето се прибавя и ролята на регулировчик на стопанския живот. Откакто в държавата се разработва бюджет и се прилага една или друга митническа политика започва ерата на ролята на държавата като регулировчик на стопанския живот.

В днешните реалности към ролята на държавата като „нощен пазач“ и регулировчик се прибавят нови роли – помощник на бизнеса, катализатор на конкурентоспособно развитие, идеолог, проектант и организатор на прехода към икономика на знанието и устойчивото развитие. Реалностите показват, че от провайдър на ресурси държавата все по-категорично се превръща в катализатор, идеолог и проектант на икономическо развитие.

Историческата ретроспекция показва, че е налице тенденция на преход от **видимо** към **невидимо** присъствие на държавата в икономиката. И колкото по-пълноценно държавата изпълнява своята роля на катализатор, идеолог и проектант на икономическо развитие, толкова по-видим ще е преходът от видимо към невидимо

³ Ешби У. Рос, Въведение в кибернетиката, Наука и изкуство, С., 1967 г., с. 16–17.

присъствие на държавата в икономиката. Колкото по-добре и по-силно са осъзнати новите отговорности на държавата в икономиката, толкова по-бързо отмира и ще отмира ролята на държавата като „насилник”. Глобалната тенденция в развитието на управлението на националните икономически системи и на интеграционните общности е тенденцията на преход от ролята на държавата като полицей-насилник към ролята ѝ на регулировчик, помощник, катализатор, идеолог, проектант, организатор и координатор на икономическото развитие. В този абзац, а и в следващите текстове, се съдържа отговорът на въпроса на чл. кор. проф. Иван Илиев – "Трябвало ли държавата да е полицей?"

Благодарение на „невидимата ръка” на пазара се постигнаха огромни успехи в икономическото и социалното развитие. Оценките са, че за първите сто години (края на XVIII началото на XX век) от своето функциониране свободното предприемачество е създавало такова богатство, каквото не е било създадено за целия период до възникването му. Но заедно с това свободното предприемачество създаде и безкрайно тежки социални и екологически проблеми, които се превръщат в бариера пред бъдещото развитие на икономиката.

Казано иначе, развитието на икономиката стигна до точка, когато възникналите задачи пред икономическото (по-общо пред общественото) развитие не могат да бъдат решени от пазара. Тези задачи не могат да бъдат решени без намесата на държавата, без обединените усилия на държавите. Пазарът създаде и изостри до краен предел социалния проблем, но не можа и не може да реши този проблем. Пазарът създаде екологическия проблем, но не е в състояние да го реши. И най-важното: пазарът не може да реши изключително тежките задачи, свързани с прехода към икономика на знанието, към устойчиво развитие. Той не може да реши и задачата по изграждане и утвърждаване на функционираща пазарна икономика. Немислимо и невъзможно е решаването на тези задачи без държавата.

Именно в това се изразява нарастващата роля на държавата в икономиката. Именно това е аргументацията на тезата на чл. кор. проф. Иван Илиев за растящата роля на държавата. Именно това е и отговорът на въпроса на г-н Иван Попов „Защо трябва да расте ролята на държавата и накъде ще расте тази роля?"

Политиците в България твърдят, че преходът към пазарна икономика и демократично общество бил осъществен. Но те не привеждат необходимите аргументи в полза на своите твърдения. Никой не казва, че една къща е построена, когато само е направен изкопа за основите и мазетата, никой не казва, че къщата е построена и когато са излети основите и е отлята първата плоча ... Казва се, че една къща е построена, когато действително е построена съгласно архитектурния проект, когато е издаден акт 16.

Политиците в България твърдят, че къщата „преход” е построена, без да се сравнява резултата от прехода с архитектурата на резултата, до който той (преходът) би следвало да доведе, без да е издаден „акт 16”. На VII-я конгрес на БКП през 1957 г. политиците обявиха, че била построена къщата на победилия социализъм в България. И тогава нямаше аргументи за подобна оценка и твърдение. Тогава се твърдеше, че социализмът е победил, защото 99.99 % от собствеността в индустрията, строителството, транспорта била държавна. А под победил социализъм се разби-

раше невъзможността за връщане към капитализма. Оказа се, че тези твърдения и оценки за победа на социализма са без никакво основание, без никакви аргументи. Оказа се, че социализмът не е тъждествен със 100 % държавна собственост, че той е нещо свършено друго.

Днес завършеността на прехода се аргументира с преобладаващ дял на частната собственост, с преобладаващ принос на частната собственост в създавания БВП. Отново заявленията за завършеност на прехода се правят без съпоставка на получения образ на българската икономика в резултат на прехода с архитектурния проект на този резултат. А сложилите се резултати показват, че България не разполага с истинска пазарна икономика. Те доказват, че преходът не е завършил. Ако пазарната икономика беше тъждествена на 100 % частна собственост, не би имало нищо по-лесно за решаване на задачата за преход от административно-командно към пазарно стопанство. Оказа се, че пазарната икономика е нещо свършено различно спрямо 100 % частна собственост, макар и да е свързана органически с тази собственост.

Все по-чести са случаите, които доказват, че нещата в дадена страна и в света като цяло не са удовлетворителни, защото държавата не е на мястото си, не изпълнява своята мисия, цели, задачи, т.е. защото не изпълнява своите отговорности. Нещата в България са неудовлетворителни, но ако те са такива, то е защото държавата не е на мястото си, защото тя не изпълнява своите отговорности. Ако се иска друга ситуация в България – приемлива и желана от хората, то държавата трябва да изпълнява своите отговорности, произтичащи от нейната мисия, цели и задачи. Казано по друг начин, държавата трябва да встъпи в своите отговорности.

2. Представите за държавната намеса в икономиката

Две са сложилите се представи в специализираната литература за ролята на държавата в икономиката. И двете представи, за съжаление, са идеологически обременени. И двете представи не изхождат от анализа на изискванията на стопанството, от изискванията на структурата на това стопанство, т.е. от характера на стопанствата в качеството им на сложни икономически системи. И двете представи страдат от априоризъм, от застинала представа за същността и съдържанието на стопанствата. По тази причина едната представа се оказва пленник на „невидимата” ръка на пазара, а другата представа не отива по-далеч от представата за ролята на държавата като регулировчик.

2.1. Либералната представа за ролята на държавата

Либералната доктрина възниква в епохата, когато господстваща роля в механизма на функциониране на икономиката играе „невидимата ръка” на пазара. Всъщност първообразът на либералната доктрина не е нищо друго освен една снимка (фотография) на действителността в стопанския живот от ерата на промишлената революция. Но тази действителност отдавна не съществува. И тя не съществува благодарение на успехите в икономиката, които са се раждали благодарение на „невидимата ръка”.

Тези успехи до такава степен изменят съдържанието, структурата на икономи-

ката към средата на XX век, че стопанството започва да има много малко общо с действителността в него от епохата на промишлената революция. В тази нова икономическа действителност „невидимата ръка“ започва да се затруднява все по-силно в осъществяването на своята роля. В тази нова действителност започва все по-категорично да изпъква нуждата от държавна намеса. И тази нужда започва да намира практическа реализация.

Либералната доктрина престава да бъде адекватна снимка на икономическата действителност. Но привържениците и последователите на тази доктрина продължиха и продължават да я отстояват като единствено естествената и законната. Всяко отклонение от тази доктрина се разглежда като отстъпление от здравите основи на науката и разума.

Първообразът на либералната доктрина е създаден от Адам Смит в неговото епохално произведение „Произход на богатството на народите“. Най-верните последователи и защитници на либералната доктрина през XX век са нобеловите лауреати Фридрих фон Хайек и Милтън Фридман. Сред многобройните авторитетни имена, отстояващи либералната доктрина, са нобеловите лауреати Джеймс Бюканан, Джордж Стигълър, Гари Бекер и имена като Мюррей Ротбард, Антъни Даунс, Гордън Тълок.

Според Адам Смит⁴ обществото се обслужва по най-добър начин, когато стремежът към максимална печалба се осъществява при минимални възможни ограничения от страна на обществото. Нарушаването на този принцип, издиганите към предприемачеството изисквания да се занимава с нещо друго, освен с целенасочената дейност по получаване на печалба Милтън Фридман⁵ оценява като подривна социална доктрина. Свещената неприкосновеност на предприемачеството до сре-

⁴ Вж. Смит А., *Богатството на народите* (прев. от англ.), изд. Христо Ботев, С, 1983, стр. 437 „И доколкото всеки отделен човек - пише А. Смит - се старее по възможност да използва капитала за поддръжка на отечествената промишленост и така да направлява тази промишленост, щото нейният продукт да бъде максимален, дотолкова той обезателно съдейства на това, годишният доход на обществото да бъде максимално голям. Разбира се, обикновено той няма предвид да съдейства на обществената полза и не осъзнава доколко той ѝ съдейства. Предпочитайки да оказва поддръжка на отечествената промишленост, а не на чуждестранната, той има предвид само своя собствен интерес, а насочвайки тази промишленост по такъв начин, че нейният продукт да бъде максимален, той преследва само своята собствена изгода, при което в този случай, както и в много други, той се направлява към общата цел от *невидимата ръка* (курсивът на автора – В. Манов), която съвсем и не е влизала в неговите намерения; при това обществото не винаги страда от това, че тази обща цел не е влизала в намеренията на отделния човек. Преследвайки своите собствени интереси, той (отделният човек) много често служи на обществените интереси действително много по-добре отколкото когато съзнателно се стреми да прави това. Нито веднъж не съм чул, че е направено много добро от тези, които са давали вид, че водят своята търговия заради благо на обществото.“ И още: „Той (човекът - бел. авт.) по-скоро постига своите цели, ако се обърне към егоизма на другите и им покаже, че в техен собствен интерес е да направят за него това, което той иска от тях... Не от благоразположеността на месаря, производителя на бира или хлебаря очакваме да получим своя обяд, а от съблюдаването на техните собствени интереси. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към техния егоизъм и никога не говорим за нашите нужди, а само за техните изгоди.“, с. 16.

⁵ Вж. Фридман М., Фридман Е, *Свободата на избора*, изд. Дамян Яков, С. 1997, с. 479. Първоначално Фридман обосновава своята теза за свободата на избора в книгата си „Капитализмът и свободата“, публикувана през 1962 г. и в телевизионната поредица от негови лекции от септември 1977 г. до май 1978 г.

дата на XX век се илюстрира с тезиса на бившия президент на „Дженеръл Мотърс“ – Виалсон „Това, което е добро за „Дженеръл Мотърс“, то е добро за цяла Америка.“

Развитието на предприемачеството в тази благоприятна обстановка, чиито ценности се явяват неприкосновеността на частната собственост и свободата на личността, а основна цел – икономическият прогрес, е успяло да създаде, както бе посочено, само за първите 100 г. от своето съществуване повече богатство в сравнение със създаденото богатство за цялата история до неговата поява на бял свят. За съжаление, създаването на това огромно богатство от свободното предприемачество бе съпътствано от редица нежелателни последици – замърсяване на околната среда, вмешателство в политиката, ограничаване и отстраняване на конкуренцията, нарушаване на социалните норми и т.н. „Реалният икономически либерализъм – пише Ото Шлехт – или по-точно „чистият капитализъм“ изяви своите значителни недостатъци.“⁶

Историческата справка показва, че дотогава, докогато вниманието на обществото е било насочено към проблемите на икономическия растеж, съпътстващите негативни последици са се търпели в името на прогреса. Когато тези последици станали толкова очевидни и нетърпими, обществото започнало да ограничава свободното предприемачество. „Предприемаческата инициатива е трябвало да се ограничава само там, където става безотговорна и асоциална.“⁷

Освен по тази линия обкръжаващата среда, в която се осъществява предприемачеството, се изменя съществено и в резултат на достигнатото високо ниво на жизнен стандарт в края на 60-те години. В тази нова среда вниманието на обществото се превключва от икономическите изгоди, които носи „свободното предприемачество“, към негативните последици от него. От „свещена крава на икономическия прогрес“, предприемачеството се превръща в предпочитан обект на контрол и критика. Свободното предприемачество се превръща в „жертва“ на своя успех. Реакцията на предприемачеството срещу нарастващите ограничения и контрол към него от страна на обкръжението не доведоха до облекчаване на ограниченията. Става дума за образователните програми на фирмите върху предимствата на свободното пред-

⁶ Ото Шлехт, *Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство*, изд. Информа Интелект, С, 1997 г., с. 18.

⁷ Волфрам Лангер, *Поглед напред към благоденствие за всички* – в: Ерхард Л., *Благоденствие за всички*, УИ Стопанство, С, 1993, с. XLIV.

За ограничаване на свободното предприемачество вж. също Ал. Зиновиев, *Дисидентът Зиновиев иска да ви разкаже за Запада*, в-к Дума, бр.П, 11.01.1991, с. 6. „Свободното западно общество – пише Зиновиев – не е сума от частниците, а йерархична структура с отношения на подчинение и съподчинение. Да се разглежда частното предприемачество извън тази структура е безсмислено... Дребното и в значителна степен средното частно предприемачество на запад не е чак толкова свободно, както си мислят в Русия... Високата продуктивност на западната икономика само в нищожна степен се определя от частното предприемачество. Тя се определя от общата структура на капиталистическото предприемачество, която е много по-близо до тоталитарната структура, отколкото дискредитираната комунистическа икономика на Съветския съюз.“

За високата степен на йерархична структура вж. също: Алвин Тофлър, *Прогнози и предпоставки*, изд. Факултет по журналистика и масова комуникация, С, 1992, с. 73 – „Франция се придвижва малко по малко напред с гласъци и спирания. Подобно на Япония и тя е свръхцентрализирана.“

приемачество, за техните програми за социална отговорност. Новата среда, характеризираща се с нарастващо въздействие на обкръжението върху предприемачеството, изисква от него то да започне да служи на нови по-сложни цели. Налице е процес на трансформация на фирмата от чисто икономическа в социално-икономическа институция.⁸

С една дума ерата на тезиса „Това, което е изгодно за „Дженерал Мотър“ е изгодно за цяла Америка“ остава в историята. На смяната на тази епоха, когато фирмата, т.е. предприемачеството, е доминирало и господствало над обкръжението, идва друга епоха, когато то (предприемачеството) става все по-зависимо от обкръжението, в т.ч. от правителствената намеса. Именно неудовлетвореността от разпределението на дохода и богатството стана причина за опитите на западните правителства да модифицират или компенсират работата на пазарните сили.⁹ Мотивите за това бяха отчасти етически, а отчасти практически. Бе разбрана голямата истина, че неспособността на системата на свободното предприемачество да обезпечи социално приемливи резултати¹⁰ в крайна сметка може да доведе до подравняне на политическата и социална поддръжка на самата система. Именно решението на този проблем от западните демокрации обезпечи оцеляването на капитализма и развенча многочислените предсказания за неговия крах.

Сега това е капитализъм, трансформиращ своите политически, социални и икономически институти в отговор на „моралните пожелания“ на електората. Това е значително по-съдържателен и позитивен вариант на пазарна икономика, отколкото нейния довоенен образец или модела, предлаган на Източна Европа. Трансформацията на западния капитализъм не беше просто отговор на неприемливите социални моменти. Тя стана също така и в резултат на опитите да се повиши ефективността на пазарните системи по пътя на корекцията на техните недостатъци, особено на недостатъците на малкоконкурентните пазари, а също така и чрез развитието на сътрудничеството между бизнеса и държавата в сферата на дългосрочните инвестиции, научноизследователската опитноконструкторската и развойната дейност (НИОКРД), образованието и т.н. Такава политика, съответстваща на кейнсианската теория за управление на търсенето, съставлява основата на това, което в следвоенния период получи наименованието „смесена икономика“.

„Консервативната революция“ на 80-те години беше насочена както срещу макро-, така и срещу микроикономическите аспекти на смесената икономика, поставяйки въпроса за необходимостта да се минимизира участието на държавата в икономиката. Именно този ѝ подход оказва решаващо въздействие върху политиката на реформи в източноевропейските страни - както чрез препоръките на западните консултанти, така и чрез формиране на представата на политиците на тези страни за западната икономика.

⁸ Ансофф И. (H. Igor Ansoff). Стратегическое управление, {перев. с англ. на Implanting strategic management, Prentice (HallInternational), изд. Экономика, М., 1989, с. 34-65 и с. 180-205}.

⁹ Вж. Реймънт П., Трудны путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии, МЭ и МО, № 5, 1996, с. 72.

¹⁰ Това е потвърждението на тезата на чл.кор. проф. Иван Илиев за това, че пазарът не решава, а изостря социалния проблем.

Обаче функционирането на смесената икономика в периода 1950-1973 бе по-впечатляващо преди всичко от гледна точка на икономическия растеж в сравнение с 80-те години, когато консервативната политика бе съсредоточена върху намаляването на инфлацията и подобряването в разпределението на съществуващите ресурси, а не върху стимулирането на растежа. Освен това не бива да се преувеличават измененията в икономическата политика на Запад в 80-те години. Някои елементи на смесената икономика, които бяха изиграли своята роля, бяха ликвидирани. Но макар субсидирането на отделни отрасли да бе съкратено, пълен отказ от индустриалната политика не настъпи даже когато официалните лица заявяваха и заявяват обратното.¹¹

Историческият преглед на постиженията на свободното предприемачество и на неговата загуба на статут на „свещена крава“, от една страна, и еволюцията в представите на представителите на либералната доктрина, от друга страна, са превъзходна илюстрация на думите на Питър Дракър. Става дума за неговата констатация относно разминаването между реалности, от една страна, и публични речи и публикации – от друга. Върхът на това разминаване предлага самият Милтън Фридман в неговия предговор от 1990 г. и предговора от 1979 г. към основния му труд „Свободата на избора“.

„Политическите ръководители на капиталистическите страни – пише Фридман в предговора към книгата си от 1990 г., – които аплодират краха на социализма в другите държави, продължават да предпочитат социалистически решения в собственото си общество... Делът от дохода ни, който се използва за финансиране на държавните разходи – в наш интерес, както се предполага – не е намалял осезателно. В САЩ той е 40% през 1980 г., 44% през 1986 г., 42% през 1988 г. Няма особен спад и в потопа от подробни наредби, контролиращи живота ни: през 1980 г. към „Федералния регистър“ – сборникът от всички наредби – са прибавени 87 012 страници, през 1988 г. – 53 376 страници. Ако се изразим с думи от Декларацията на независимостта, нашите правителства продължават да създават „множество нови служби“ и да изпращат „роящи чиновници“, които тормозят народа ни и изяждат богатството ни.“¹² А в предговора от 1979 г. Фридман пише: „Принципите не ни предлагат някаква дълбока гранична бразда за степента на уместност да използваме държавата, за да постигнем съвместно онова, което е трудно или невъзможно да постигнем поотделно чрез чисто доброволна размяна. За всеки конкретен случай на индивидуална намеса трябва да изготвяме баланс, като посочваме едно по едно предимствата и недостатъците.“

И така, работата е там, че предприемачеството днес се осъществява в коренно различна среда в сравнение с предприемачеството преди 200, 100, 50 и 25 години. До средата на XX век свободното предприемачество се разглеждаше като „свещена

¹¹ За подробности вж. Реймънт П., Трудны путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии, МЭ и МО, № 5, 1996, с. 72–73.

¹² Фридман Милтън, Свободата на избора (лична декларация), изд. „Дамян Яков“, С., 1997 г., с. 10, 13–14.

крава". То се възприемаше като съставна част на демокрацията¹³, като оптимален път за достигане на икономически прогрес.

Новите реалности в икономиката, които станаха факт благодарение на свободния пазар, въстанаха срещу своя създател и му отнеха статута на „свещена крава“. Новите реалности поставят остро своите изисквания за търсене на адекватния на тези условия механизъм на функциониране на стопанските системи.

2.2. Представата „икономическият живот е невъзможен без държавна намеса“

Втората представа, за разлика от първата, отрежда съществена роля на държавата в икономиката. Тази втора представа има своите **две разновидности**. *Едната разновидност* е представата на дирижистите за тоталния контрол на държавата над икономиката. Тази представа намери своето практическо приложение в социалистическите страни, в стопанския живот на тези страни. Практиката доказва неадекватността на тоталния контрол на държавата над икономиката. Тази представа се оказва неадекватна спрямо изискванията на живота, в т.ч. на стопанския живот, на икономическото развитие. Не друг, а самият живот опровергава порочността на тази представа за ролята на държавата в икономиката.

Втората разновидност на представата за ролята на държавата не е хомогенна. Тя има своя нюанс при най-известните икономисти в немската езикова зона от края на XIX век (Вагнер, Шмолер, Бректану, Бьом Баверк, Зомбард), тя има своя Кейнсиански нюанс, тя има своите основи във Фрайбургската школа (Валтер Ойкен, Мюлер-Армак, дал името социално пазарно стопанство, Л. Ерхард).

През 70-те години на XIX век според израза на Шумпетер съюзът между либерализма и икономическата наука бе разтрогнат и учени икономисти в почти всички държави излязоха с предложение за поправки и допълнения на либералната теория. Шумпетер пише, че най-известните икономисти в немската езикова зона от края на XIX век в никакъв случай не са били враждебно настроени към либералните идеи. Повечето от тях са се чувствали либерали и са били привърженици на свободната търговия. Те, за разлика от класиците, обаче са виждали в социалния въпрос значително по-голямо предизвикателство за държавата. Към това се прибавят и новите разбирания за влиянието на свободната конкуренция. Още в края на XIX век Бьом Баверк обръща внимание върху редица отрицателни въздействия на свободната конкуренция. Според него в отделни случаи егоистичната конкуренция при размяната определено не е водела до най-плодотворната (от гледна точка на обществото

¹³ „Както подчертава Бьом Баверк - пише Ото Шлехт - пазарната икономика е устройствена форма, основана на функционираща състезателност, която, погледната на светло, не е нищо друго освен демокрация в най-висша форма, технически изградена по особено изкусен начин, отговаряща на повелите на деня и можеща да издържи целогодишно - **от сутрин до вечер на евентуален „референдум“**. При условие, че държавата осигури рамките за реализирането на динамична конкуренция, може да се упражнява демократичен контрол в базата на предприемаческите „решения“ - Ото Шлехт, Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С., 1997, с. 54.

и с най-голяма полза за живота и за разгръщането на възможностите на хората) реализация на стоките.

Оставеното без контрол свободно предприемачество се оказва склонно „да откъсне даващата ръка“ по пътя на отстраняване на конкуренцията, създаването на монополи, и следователно, разрушавайки тези „невидими сили“, върху които се е осланяло. Главното достижение на западните демокрации, особено след депресията от 30-те години, се състои в приглушаване на агресивността на индивидуалната конкуренция по такъв начин, че ефективното разпределение на ресурсите (обезпечавано преди всичко с пазарните сили) се е съчетавало с грижата за социална справедливост. Затова да се приписва превъзходството на пазарната икономика над административно дирижираното стопанство само на безпрепятствената игра на пазарните сили – значи да се изкривява историята¹⁴.

На практика махалото на политиката вече се откача от модната в 80-те години концепция за свръхсвободния пазар и минимизация на ролята на държавата. Отново расте грижата за увеличаващото се неравенство в доходите, изострящите се социални проблеми и отсъствието на успехи при намаляване на безработицата¹⁵. *В същото това време в САЩ и Западна Европа отново е налице забележителен интерес към използване на индустриалната политика за обезпечаване на икономическия растеж – разбира се, не по пътя на поддръжката на отделни отрасли или стоки, а за сметка на концентрацията на усилията за позитивни експортни изменения, които са длъжни да стимулират инвестициите.* Подобно изменение в акцентите предлага на правителствата на източноевропейските страни по-сложен модел на пазарна икономика, в който държавата играе важна роля в поддържането и регулирането на пазарните сили при стимулирането на икономическия растеж.

Истината е, че ние не ставаме свидетели на триумфално приближаване към икономиката на съвършената конкуренция. Крупни държавни монополи ще действат в продължение на още много време, наред с тях (или от тях в случай на приватизация) ще възникнат нови. Чуждите инвеститори често също предпочитат монополно положение. Свободната конкуренция все още изпитва ограничителното влияние на множество икономически и административни фактори. „По тази причина държавата в новите демократични страни – както пише Янош Корнай – не може да намери своето място в социално-икономическите процеси. То е излишно активно, когато за това няма достатъчно основания, и е пасивно в области, където е нужно държавно регулиране и управление, временно или постоянно държавно вмешателство“¹⁶.

Новите реалности в икономиката поставиха и поставят на изпитание не само привържениците на либералната доктрина, но и привържениците на представата за държавна намеса в икономиката. Тези реалности разрушават устоите на догматизма

¹⁴ За подробности виж Реймънт П., Трудны путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии, МЭ и МО, № 5, 1996, с. 72–73.

¹⁵ Това още веднъж потвърждава тезата на чл.кор. проф. Иван Илиев за това, че пазарът не решава, а изостря социалния проблем.

¹⁶ Корнай Я., Тенденции постсоциалистического развития: общий обзор, сп. Вопросы экономики, бр.1, 1996, с. 6.

както на привържениците на либералната доктрина, така и на привържениците на държавната намеса в икономиката. Тези реалности показват колко опасен може да бъде фундаментализмът откъдето и да идва той. И пазарният, и командният фундаментализъм са еднакво опасни, еднакво пагубни за икономиката.

Новите реалности показват, че верният път не се трасира със средната аритметична на пазарния и командния фундаментализъм. Истината (и особено научната истина) никога не е била и няма да бъде средноаритметична величина. Истината се нуждае от дълбок професионален, безкористен и безпристрастен анализ.

А този анализ довежда закономерно до много важни изводи: 1) свободното предприемачество отдавна не е „свещена крава”; 2) ортодоксалната либерална доктрина трябва да се познава като теория и история, но се съблюдава само в рамките, които позволяват реалностите в икономиката; 3) отношението към пазара и пазарните механизми не бива да е теологическо; 4) трансформационните процеси, свързани с изграждане на функционираща пазарна икономика, с реструктуриране към икономика на знанието, към устойчиво развитие, не бива да са пленници на фундаментализма; 5) пазарът и държавната намеса не са алтернативи, не се намират в отношение от типа „или-или”. Те се намират в отношение „и-и”; 6) ролята на държавата в икономиката не намалява, а нараства. В следващото изложение се представя аргументацията на тези безкрайно важни за съдбата на икономиката и бъдещите реформи изводи. Аргументацията за първия извод бе вече направена. По тази причина следващото изложение започва с аргументацията на втория извод.

2.3. Ортодоксалната либерална доктрина трябва да се познава като теория и история, но се съблюдава само в рамките, които позволяват реалните събития

И така, кратката ретроспекция върху появата и развитието на втората разновидност на представата за ролята на държавата в икономиката показва и илюстрира промяната в тази представа, наложена от измененията в реалностите на икономическия живот. Логиката на развитието потвърждава колко е бил прав и прозорлив Л. Ерхард когато твърди, че не желае безрезервно и с валидност за всички фази на икономическото развитие да акцентира върху ортодоксалните правила на игра на една пазарна икономика, че **всяка модерна и осъзнаваща своите отговорности държава просто не може да си позволи още веднъж да изпадне в ролята на държава - „нощен пазач”**.¹⁷ Ето това не може и не бива да си позволява България – да стане жертва на романтичната представа за ролята на държавата единствено като „нощен пазач”.

България впрочем плати и плаща доста висока цена на фетишизираната представа за ролята на пазара. Прекалено големи очаквания се възлагаха на пазара за магически успехи. Валутният борд не е нищо друго освен наказанието за примитивната представа за съвременната пазарна икономика, наказание за примитивната либерална икономическа политика, приложена в България. Като предупреждение срещу опасността от пазарния фундаментализъм звучат думите на Пиер Менде

¹⁷ Ерхард Л., Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С.1993, с. 216

Франсе, бивш министър-председател на Франция: „Нито проф. Ерхард, нито неговото правителство са имали някога намерение да останат пасивни по отношение на стопанското развитие в ежедневните му колебания или по отношение на общите конюнктурни тенденции.“¹⁸

Животът показва, че ортодоксалната либерална доктрина трябва да се познава като теория и история, но тя се съблюдава само в рамките, които позволяват реалните събития. Тези реални събития в България изискват държавна намеса в икономиката. Тъкмо горчивият български опит показва колко важен е отговорът на въпроса: в каква степен механизмите на пазарната икономика, в каква степен нейните основни зависимости са валидни и действат в условията на трансформацията? Без коректен отговор на този въпрос преходът ще продължи да е плячка за капаните на фундаментализма.

По принцип нарастващата държавна намеса се обуславя на първо място от негативните последици (социални и екологически) на свободното предприемачество, на второ място, това е желанието на самото предприемачество да му бъде оказана помощ от държавата. И най-важното: на трето място, това са изключително тежките задачи, които трябва да се решават от икономиката в бъдеще. Става дума за прехода към икономика на знанието и към устойчиво развитие. В България тази намеса се обуславя преди всичко от процеса на трансформация към функционираща пазарна икономика, към икономика на знанието и устойчивото развитие.

И така, при икономико-политическото определяне на целите на съвременността не става дума за никакви вечни закони. Както казва Хераклит (500 г. пр.н.е.) нищо не е вечно освен промените. Нищо не остава неизменно, в т.ч. и пазарната икономика. Една е била тя преди 200 г., съвършено друга е днес. По тази причина именно пазарният фундаментализъм е опасен.

Реформите в България страдат най-много от „застиналата представа“ за пазарната икономика. **„Пречи ни не това - казва Йога Бега - което не знаем, а онова, което със сигурност знаем, защото то просто не е такова, каквото го знаем“**¹⁹. *На реформите в България пречи остарялата представа за типологията на съвременната пазарна икономика. На реформите в България пречи остарялата представа за ролята на държавата в съвременната пазарна икономика. Световната практика показва, че ролята на държавата в икономиката нараства, а не намалява. Тази практика показва, че не стои въпросът да има или да няма държавна намеса в икономиката. Съществува единствено въпросът относно това, каква да е тази намеса. Съвременната пазарна икономика не се нуждае и е несъвместима с насилственото командване, с декретирането. Но тя ужасно много се нуждае от адекватно управление. Едно нещо е икономиката да бъде командвана, съвършено друго нещо е да бъде управлявана. Така че преходът към пазарна икономика е едно единствено нещо: преход от силово командване на икономиката към нейното управление.*

¹⁸ Цитирано по Димитър Хаджиниколов, преводач на книгата на Л. Ерхард Благодарение за всички, УИ Стопанство, С.1993, с. XV. Вж. също с. 127, 200, 209, 216.

¹⁹ Цитирано по Ал. Гор, Застрашената земя, екологията и човешкия дух, УИ Св. Кл. Охридски, С. 1997, с. 69.

Най-опасният враг на прехода към пазарна икономика са пазарният фундаментализъм и невярната представа за новата икономика. А възходът на новата икономика е фактически мисловен и неосезаем. Той е несъвместим с представите за/и механизмите на старата икономика. За успеха на реформите и прехода от изключителна важност е осъзнаването на факта, че най-важната революция на планетата ни днес е изгряването на цивилизацията на Третата вълна, с нейната радикално нова система на създаване на блага, че всяко движение, което не е проумяло този факт, е осъдено да преживее отново всичките си провали, че всяка държава, която оковава във вериги знанието, приковава гражданите си към кошмарното минало.

А това знание показва, че още през XIX век бе установено, че пълната свобода може да застрашава свободата. Опитът свидетелства, че капитализмът в чист вид води до отклонения, които превръщат желаното стопанско устройство в неговата противоположност. Формирането на монополи и картелни обединения, концентрацията на икономическата мощ и в крайна сметка – на политическо влияние, както показва практиката – може да застрашава самите основи на пазарната система. По тази причина съвременното пазарно стопанство не е идентично с идеята за необуздания капитализъм. За съжаление твърде често това не се разбира или съзнателно се игнорира. Съвременното пазарно стопанство е система, ориентирана към осигуряването на необходимите условия за творческа реализация на индивида при едновременното ликвидиране или поне ограничаване на концентрацията на икономическа мощ, както и форма за насърчаване поемането на социални ангажименти.

Животът показва убедително, че не трябва да има въздържане от държавно вмешателство – само и само да няма обвинение в отсъствието на либерализъм. Време е да се разбере, че съвременната пазарна икономика не е тъждествена на икономиката без държавна намеса. Необходимо и достатъчно условие за наличие на пазарна икономика днес се явява не отсъствието на държавна намеса, а това дали в икономиката е налице функционираща състезателност, дали стратификацията на обществото е в резултат на приноса на индивидите за неговия прогрес.

2.4. Отношението към пазара и пазарните механизми не бива да е теологическо

И така, отношението към пазара и пазарните механизми не бива да е, както казва Алвин Тофлър²⁰, теологическо, защото пазарът не е религия, а инструмент, който (като всеки друг инструмент) не е в състояние да върши всичко. Време е да се разбере, че свободният пазар (който в действителност никога не е бил свободен) представлява великолепно регулираща система, но като всяка система има своите граници, че българските реформи се нуждаят от използване на пазара с много по-голямо въображение отколкото досега. Подходът на отстояване на чистотата на пазарния механизъм от ерата на промишлената революция в Англия всъщност е основан върху пълното неразбиране на новата икономика от края на XX-ти век. И по своята природа е само носталгия.

²⁰ Вж. Тофлър, Алвин, Прогнози и предпоставки, изд. Факултет по журналистика и масови комуникации, С., 1992, с. 58-59, 62-63.

Успехът и целесъобразността на реформите в България нямат нужда от носталгия по отдавна отминали етапи на пазарната икономика. Те нямат нужда по-нататък от сляпо копиране на Запада, а имат нужда от това да се държи сметка за слабостите и крещящите недъзи на неговата икономика. Върху това изрично обръща внимание Морис Але. В своята книга „Европа с лице към своето бъдеще: какво да се прави?“²¹ той сочи като такива недъзи корумпираната кредитна система, безконтролното движение на цените и във връзка с това невъзможността за коректни икономически пресмятания, превръщането на борсата в същинско казино, данъчната система, която се противопоставя на пълното развитие на талантите и способностите, работната заплата, пораждаща масова безработица. Але пледира за изграждане на хуманистична икономика, подчинена на две цели: ефективност и етичност. Според него изграждането на Европейската общност по същество означава раждането на една нова цивилизация, цивилизация на проспериращо общество с хуманистична икономика, балансиране на политиката с икономиката и културен плурализъм. *Основният принцип на тази икономика е уважението към личността и зачитане на разнообразието.* Але пледира за запазване на разнообразието в Европа и за насърчаване развитието на общоевропейски дух.

Върху опасността от неправилната представа за съвременната пазарна икономика обръща внимание и яростният критик на социализма Александър Зиновиев, дисидент с главна буква, изгонен от бившия СССР през 1978 г., живял и живеещ в Мюнхен. „Аз не смятам западната икономика и политическа система за абсолютно благо, земен рай – казва Зиновиев. Пороци тук има повече от достатъчно. Но да допуснем, че това е най-доброто за този отрязък от историята.“²² Подобно на Але, той смята, че в Източна Европа могат да бъдат постигнати по-добри резултати, ако се подходи трезво и обмислено към реформите. Зиновиев предупреждава за опасността от превратната представа за пазарната икономика в реформиращите се страни. Той сочи, че съвременната икономика на Запад има много малко общо с представите за нея в страните в преход, че не ѝ се дава научно описание, макар че специалистите, способни на това, според него трябва да са повече от достатъчно.

Той оценява, че **внушаваните идеи за пазарна икономика имат не толкова икономическа, колкото идеологическа и политическа роля**, и многократно подчертава, че икономиката на Запада е преди всичко твърда структура с отношения на субординация и координация, че само от една гледна точка тя може да бъде изобразявана като някакъв свободен пазар със свободна игра на цените. Западната пазарна икономика, според Зиновиев, е диктатура на банките, техните обединения и сговори. Това е педантично държавно законодателство и система от органи на неизборната власт, охраняваща порядъка в този механизъм на обществото и интересите на неговите стопани. Това е разпределянето и преразпределянето на света на сфери на влияние. Това е урегулиране на проблемите на икономиката на равнище правителство и с договори между страните. Това е политика, опираща се на икономиката, и икономика, опираща се на политиката. И едва на последно място това е конкуренция на „свободни“ частници на „свободния пазар“. Съвременната пазарна ико-

²¹ Allais Maurice, L'Europe face a son avenir: que fair? Paris, 1992.

²² „Дисидентът Зиновиев иска да ви разкаже за Запада“, в-к Комсомольская правда, 15.09.1990.

номика на Запад, според Зиновиев, е в не по-малка степен планова, централизирана и регулирана отгоре.

Истината е, че западната икономика се базира не само на пазарните, но и на непазарни принципи. Сигурно по тази причина Ли Йакока пише толкова настойчиво за това.²³ Като предупреждение за опасността да се попадне в плен на пазарния фундаментализъм звучи препоръката на члена на Британската Академия Алек Ноув: „Някои икономисти предлагат скок в пазара, пълното му доверяване, разкрепостяване на всички цени. Да, ако болният не умре от възпаление на белите дробове, той ще оздравее. Но гаранция за оздравяване, разбира се, при такова „проветряване“ няма. Аз мисля, че не бива да има хвърляне в бездната.“²⁴ За да предпази страните в преход от фундаментализма, Л. Столерю сочи примера на „Франция с нейната смесена икономика, опит в планирането, силен държавен сектор, традиционно активно участие на държавата в икономическия процес“.²⁵

Простата истина е, че пазарът не винаги действа ефективно. Ние живеем в сложен свят и по тази причина е необходима правителствена намеса. Разбира се, това съвсем не означава, че правителството трябва да определя победителите и победените, че то трябва да се намесва в операциите на която и да е фирма, на който и да е стопански агент. Такова нещо не допускат нито Ли Йакока²⁶, нито Л. Ерхард. „Не държавата трябва да решава кой да вземе връх на пазара – пише Ерхард, но не и някоя предприемаческа организация, например някой картел, а изключително потребителят.“²⁷

И така, реалностите от края на XX век изискват от държавата по-голяма активност и помощ за бизнеса, за да могат да бъдат посрещнати успешно **предизвикателствата на външната конкуренция и променящия се свят**.

2.5. Трансформационните процеси (свързани с изграждане на функционираща пазарна икономика, с реструктуриране към икономика на знанието, към устойчиво развитие) не бива да са пленници на фундаментализма

Както всеки друг (религиозен, политически и т.н.) фундаментализъм, така и пазарният, и командният са деструктивни, разрушителни. Десетилетията социалистическа икономика и неуспешните години на преход към пазарна икономика доказват по категоричен начин пагубността на фундаментализма за националното стопанство. Дали това ще е команден фундаментализъм или пазарен фундаментализъм – резултатите са едни и същи, или почти едни и същи. Животът показва, че е крайно

²³ Ли Йакока, Автобиография, изд. НИ, ИК Христо Ботев, С. 1994, с. 428. „Накрая съществува и проблемът със свободната търговия, или по-скоро митът за свободната търговия – пише Ли Йакока. Мога да кажа, че свободна търговия е имало само четири пъти в историята. Единият път е в учебниците. А тримата, практикували я в действителност, са холандците – за много кратко време, англичаните – в началото на индустриалната революция, и Съединените щати – след Втората световна война. Англичаните можеха да я практикуват преди 200 години, като нямаха истинска конкуренция. Щом се развиха останалите промишлени страни, Англия изостави свободната търговия.“

²⁴ Что бы я сказал о вас в Англии, в-к Литературная газета, №: 6 (5280), 07. 02. 1990, с. 14

²⁵ Рынок и план по французки, в-к Известия, N119/28. 04. 1990, с. 5.

²⁶ Ли Йакока, Автобиография, изд. НИ, ИК Христо Ботев, С. 1994, с. 425

²⁷ Ерхард Л., Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С.1993, с. 155

необходимо освобождаването на икономическата политика от капаните на идеологията, от фетишизирането и митологизирането на една или друга идеология.

В зората на радикалните промени бяха правени не едно и две добронамерени предупреждения (както от страна на международни авторитети, така и от български автори²⁸) за опасностите и бедите, до които непременно ще доведе пазарният фундаментализъм. За съжаление тези предупреждения се оценяваха единствено и само като „незаконни“, като нарушаващи чистотата на идеята за пазарна икономика. За още по-голямо съжаление и днес отношението към предупрежденията за опасностите от пазарния фундаментализъм си остава същото. Тези предупреждения се оценяват като оскверняване на идеята за свободна пазарна икономика.

Най-странното е, че отстояването на чистотата на идеята за свободно пазарно стопанство се прави чрез некоректно позоваване върху теоретиците на това стопанство и на световни авторитети с огромен принос към съвременната пазарна икономика. В първите години на прехода, а и сега, пазарната икономика справедливо се свързва с всички имена, описали, изследвали или защитавали механизма на свободния пазар (от Адам Смит и Дейвид Рикардо, през Джон Стюарт Мил, Джон Кейнс, Мизес, Лудвиг Ерхард и Хайек до Милтън Фридман и Збигнев Бжежински). За съжаление в България, въпреки преклонението пред посочените имена (в частност пред Л. Ерхард), представата за пазарна икономика най-често не е такава, каквато е описана, например в „Благоденствие за всички“. Въпреки преклонението на реформаторите към социалното пазарно стопанство на Л. Ерхард, техните представи за него са най-често асиметрични спрямо образа на това стопанство, очертан в „Благоденствие за всички“.

Масово разпространена сред реформаторите бе и е представата за необходимостта от **изтегляне на държавата от икономиката**. Това заявление и подобни представи за ролята на държавата са в пълна асиметрия с постановката на Л. Ерхард, според която „... всяка модерна и осъзнаваща своите отговорности държава просто не може да си позволи още веднъж да изпадне в ролята на „държава-нощен пазач“²⁹. Заедно с това Л. Ерхард предупреждава, че там, където функциите на пазара се изместват от разпорежданията на функционерите, а конкуренцията – от една управляваща бюрокрация, там с подобряването на производителността, с напредъка, социалното подпомагане и човешкото благополучие е свършено.

И така, реформаторите, които се позоваваха на Л. Ерхард при изграждане образа на свободната пазарна икономика, явно не са имали търпение да прочетат неговото „Благоденствие за всички“ от първата до последната страница. Иначе те не биха отреждали на държавата единствено ролята на „нощен пазач“ и бирник. Те непременно щяха да забележат *логическото кресчендо*, с което Л. Ерхард преминава от класическата представа за ролята на държавата в икономиката до ролята на модерната и осъзнаваща своите отговорности държава.

Те щяха да знаят, че Л. Ерхард е и за това ролята на държавата в икономиката да

²⁸ Вж. Манов В., Една пренебрегната алтернатива, която животът потвърждава, сп. Алтернативи, юни 1996, издание на УНСС, с. 13–24.

²⁹ Ерхард Л., Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С, 1993, с. 126, виж също с. VII, с. 123, 151, 155, 216.

бъде пълен аналог на ролята на футболния съдия, и че държавата не бива да се намесва в икономиката поне дотогава, докогато деловите среди сами не пожелаят това, и че държавата трябва да се намесва като регулатор в икономиката, дотолкова, доколкото това е необходимо за съхраняване на механизма за поддържане на конкуренцията или за надзор върху тези пазари, където изглежда невъзможна пазарната форма на пълна конкуренция, и че ролята на съвременната държава е несъвместима с представата на класическата теория за пазарна икономика, и че Ерхард не желае безрезервно и с валидност за всички времена и фази на икономическото развитие да акцентира върху ортодоксалните правила на игра на една пазарна икономика, че той, казано иначе, е противник на допотопния либерализъм от времето на английската промишлена революция, и накрая, че според него всяка модерна и осъзнаваща, своите отговорности държава не може да си позволи още веднъж да изпадне в ролята на „държава-нощен пазач“.

Внимателният прочит на „Благоденствие за всички“ щеше да покаже на реформаторите, справедливо прекланящи се пред личността на Л. Ерхард, *че не друго, а съхраняването на механизма за поддържане на конкуренцията в съвременната икономика, казано иначе, че функционирането на съвременната пазарна икономика е невъзможно без държавна намеса в нея*. Реформаторите щяха да разберат, че съвременната пазарна икономика е нещо съвършено различно от пазарната икономика от ерата на промишлената революция в Англия, че тя е нещо коренно различно даже от пазарната икономика на 70-те години на XX век.

Ако реформаторите можеха да се вслушат в добронамерените съвети на Митеран, Голбrait, Бжежински, Морис Але, Алек Ноув, Л. Столерю, ако те можеха да се възползват от идеите на Алвин Тофлър, Пол Реймънт, Янош Корнай, Майкъл Портър, Игор Ансф и на много други световни авторитети, и дори на Милтън Фридман, ако те можеха да прочетат и да осмислят още веднъж самия Адам Смит (и по-точно: неговото изследване върху природата и причините за богатството на народите), те нямаше да бъдат пленници на пазарния фундаментализъм. В този случай реформаторите биха могли да поставят правилно въпроса за прехода към пазарна икономика, биха могли да определят вярно входната врата към реформите. Не бива да се забравя мъдрата сентенция на Аристотел, че правилно поставената задача означава наполовин решена задача. Изминалите неуспешни години на преход са блестящо потвърждение на тази велика Аристотелова истина.

Във връзка с правилната постановка на задачата за преход към пазарна икономика, казано иначе, във връзка с предпазването на бъдещия ход на реформите от капаните на пазарния фундаментализъм, в следващото изложение ще бъде направен обзор и коментар на възлови постановки за прехода на всепризнати световни авторитети. Крайно полезни за освобождаването и предпазването на икономическата политика на прехода от капаните на пазарния фундаментализъм са съветите и идеите на Збигнев Бжежински³⁰. „Русия – пише той – непрестанно бива подтиквана по

³⁰ Вж. Бжежински 36., Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на XXI век), изд. Обсидиан, С, вж. също 36. Бжежински, Великите преобразования, в-к Демокрация, бр. 41 (1233) от 18.02.1994 г.; вж. още 36. Бжежински, Излизането от комунизма ще трае колкото самият комунизъм, в-к Континент, 11.09.1994 г.

едно и също време да изгражда демокрация и да създава свободен пазар. Този съвет се възприема и дори догматизира от един елит, който има твърде малка представа за чувствителната връзка между култура и икономика и който върши заклинания с думите „свободен пазар“ със същия ритуалистски формализъм, с който неговите предшественици прокламираха верността си към „изграждането на социализма“³¹. Едва ли е разумно това категорично предупреждение на Бжежински да бъде подминато с безразличие, а още по-малко с високомерие, макар да е адресирано до друга страна и други реформатори. Едва ли ако не беше убеден в това, Бжежински толкова настойчиво щеше да отстоява тази позиция в последните години.

В статията си „Великите преобразования“³², посветена на прехода към пазарна икономика в бившите социалистически страни, Збигнев Бжежински констатира и предупреждава, че от страна на Запада имаше и има общо недооценяване на системната сложност на необходимите промени, че докато полският преход на „големия трясък“ може да се дава за пример, в много отношения той може да се приеме и за изключение, че не трябва да се елиминират стратегии на преобразованията, които предлагат по-бавно движение през необходимите няколко етапа и които се опират на продължаващото ръководство на държавата, а не на чистото освобождаване на независимите и динамични пазарни сили. Намесата на държавата е необходима в страни, в които липсват традиции на свободните пазарни механизми, опит и съответната социална култура; има общества, в които по исторически причини е необходимо съчетаването на пазарния механизъм с държавно планиране, в частност, защото пазарният механизъм сам по себе си не е безпогрешен.

Аналогични по дух за ролята на държавата в съвременната пазарна икономика са препоръките към страните в преход на световноизвестния американски икономист, бивш президентски съветник по икономическите въпроси на САЩ Джон Голбрайт, на бившия президент на Франция Франсоа Митеран, на члена на Британската академия Алек Ноув, на Нобеловия лауреат Морис Але. Многократни бяха съветите на Голбрайт³³ към страните в преход за това, че не бива да се надценяват пазарните механизми, че на тези механизми трябва да бъдат подчинени по-мало-

³¹ Вж. Бжежински Зб., Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на XXI век), изд. Обсидиан, С, с. 175-176.

³² Бжежински Збигнев, Великите преобразования, в-к Демокрация, бр. 41, 18.02. 1994г.; Вж. също Збигнев Бжежински, Излизането от комунизма ще трае колкото самия комунизъм, в-к Континент, 11. 11. 1994 г.; И още: „Освен това - пише Бжежински - руските лидери биха могли само да спечелят, ако се запознаят, по-отблизо със следвоенния опит на някои азиатски държави в насочване на националното си икономическо развитие. Най-сполучливите азиатски държави съзнават, че за да бъдат настигнати първенците на свободния пазар, е необходима продължителна държавна интервенция, особено в налагането на дългосрочна държавна политика чрез разумно определяне на националните икономически цели. Наред с това в тези страни държавата поема съществена роля в изработването на политика, предназначена да подобри социалната и физическата инфраструктура - нещо, което свободният пазар сам по себе си е малко вероятно да направи... пазарните механизми не са безпогрешни, особено в бившите комунистически страни, защото техните икономики все още се нуждаят от държавна интервенция, не само за да компенсират пазарните грешки, но и защото частният сектор там е недостатъчно зрял, а пазарите им са в начален етап на развитие". В: Збигнев Бжежински, Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на XXI век), изд. Обсидиан, С, 1994, с. 176-177.

³³ Мы уже преодолеваем эпоху капитализма и социализма, в-к Литературная газета, № 7(5281), 14.02.1990 г. с. 12.

важните потребителски стоки и услуги, че трябва да се внимава с прилагането на пазарните механизми за основните хранителни стоки и здравеопазването, че развитите страни субсидират много чувствително селскостопанското производство, че тези страни предприемат специални стъпки, за да осигурят евтини жилища, че никъде пазарът не предлага добри и не много скъпи жилища, че здравеопазването е задоволително само там, където е било резултатно обобществено.

Поразително сходни със съветите на Голбрайт към страните в преход бяха и препоръките на бившия френски президент Франсоа Митеран: „Пазарът изпълнява – многократно предупреждаваше Митеран – регулиращи функции само до определен предел. До този момент той е незаменим в качеството му на стимул. Но след този момент той оказва разрушително въздействие върху обществото, желаещо да се развива по демократичен път. Оттук произтича потребността от хармонизация на интересите между властта на пазара и властта (задълженията и отговорностите) на държавата.“³⁴

За съжаление съветите и предупрежденията на Голбрайт и Митеран не бяха чути. Безрезервно и безкритично се възприемаха рекомендациите на чуждестранните емисари, сляпо привързани към идеологията на свободното предприемачество от ерата на промишлената революция. Превръщането на тази идеология във философия на икономическата политика на прехода съвсем закономерно доведе, както пророчески предвиждаше Голбрайт, до пагубни резултати и последици. Така бе платена скъпа цена за преклонението пред една идеология с почти 200 годишна историческа давност.

За още по-голямо съжаление не са изведени нужните поуки от пагубността на тази идеология. Нещо повече, пагубните резултати от досегашния преход се обясняват с непоследователното прилагане на идеологията на свободното предприемачество от епохата на промишлената революция и се внушава, че трябва да се върви по досегашния път. Всъщност по-последователното прилагане на свободното предприемачество от ерата на промишлената революция ще води неизбежно само до едно – до още по-пагубни резултати и последици.

„Парадоксалността на ситуацията – както казва Алек Ноув – се заключава в това, че преходът към пазара изисква административен натиск. В това число и натиск на държавните заявки.“³⁵ Въпросът не е в това дали ни се харесва тази парадоксалност или не. Обективната принуда е по-силна от емоциите или по-точно тя е индиферентна към тях. Колкото и да е пострадало доверието към намесата на държавата в икономиката на бившите социалистически страни, все едно без държавна намеса не е възможно нито да се премине към демократично общество с адекватната му пазарна икономика, нито да функционират това общество и икономика.

³⁴ „Свобода как и хлеб незаменима“, За рубежом, № 31 (1516), 1989 г., с. 11.

³⁵ Алек Ноув, Что бы я сказал о вас в Англии, в-к Литературная газета, №: 6 (5280), 07. 02. 1990

2.6. Пазарът и държавната намеса не са алтернативи, не се намират в отношение „или”-„или”, те са в отношение „и”-„и”

Основният въпрос, стоящ пред съвременните икономически системи, се свежда до това каква трябва да бъде ролята на държавата и на пазара, за да функционират тези системи ефективно. Историческият опит очерта по категоричен начин както пазарните, така и непазарните дефекти. Този опит доказва, че пазарът и държавната намеса не са две взаимноизключващи се алтернативи, че не става дума за избор между две взаимноотричащи се системи – на относително свършена държавна намеса и несвършени пазари, или на относително свършени пазари и несвършена държавна намеса, че изборът в действителност е между относително несвършена държавна намеса и несвършени пазари и различните комбинации между двете, че основният икономически избор се отнася до степента, в която пазарът или държавата - всеки със своите недостатъци – трябва да определят насочването, използването и разпределението на ресурсите в икономиката.³⁶ Тази обективна закономерност поставя в комични ситуации крайните привърженици и на пазара, и на държавната намеса, дори в САЩ.³⁷

Всъщност по ирония на съдбата в България най-силно и най-бързо пострадаха от пазарния фундаментализъм неговите най-горещи почитатели – хората на изкуството. Собственият ни опит доказва колко е прав Димитър Хаджиниколов, преводачът на труда на Л. Ерхард „Благоденствие за всички”, когато твърди, че на реформите пречат освен други фактори и „дилетантщината на част от новите политици, често проявяващият се краен пазарен фундаментализъм, който противоречи на здравия разум.”³⁸ При внимателно прочитане на „Благоденствие за всички” читателят открива с изненада, че Ерхард е трябвало да се бори със същите „нечисти сили”, които днес в Източна Европа се хвърлят от краен оптимизъм в краен пессимизъм и ту искат пълно отдръпване на държавата от икономиката, ту проклинат правителството, че не се е грижело за спасение на населението от обедняване.

Животът показва, че пазарът и държавната намеса в икономиката не са алтернативи. Те не се намират в отношение „или-или” – или пазар, или държавна намеса, те се намират в отношение „и-и” – и пазар, и държавна намеса. Проблемът би бил

³⁶ Вж. Чарлз Улф-младши, Пазар или държавна намеса, изд. на Институт за пазарна икономика, С, 1995, с. 14

³⁷ Пак там, с. 15. „Така американските финансови и делови среди - пише Чарлз Улф - които обикновено възхваляват добродетелите на пазара..., са често в челните редици на лобистки действия в полза на протекционизма и националния пазар срещу конкурентния внос, произведен от евтина работна сила в чужбина. По същия начин академичните и журналистически среди, които по принцип подчертават предимствата на държавната намеса и подкрепа... стават свръхчувствителни, ако тя налага норми и стандарти, засягащи собствените им сфери на дейности. Тези среди например често настояват за държавна помощ на образованието, но се противопоставят на опитите тя да се обвърже с изпълнението на стандарти и критерии, установявани и оценявани от правителството... академичните среди, поддържащи възгледа за регулирания от държавата пазар, настояват да бъде освободена от държавни ограничения собствената им сфера на дейност, но одобряват толерантната държавна намеса в другите сфери.”

³⁸ Ерхард Л., Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С, 1993, с. XIV

лесен, ако трябваше да се избира между съвършен пазар и несъвършена правителствена намеса или между съвършено държавно регулиране и несъвършен пазар. Всъщност, както бе отбелязано, действителният избор съдържа в себе си компромис между несъвършения пазар и несъвършената държавна намеса. Точно по тази причина според Чарлз Улф-младши през последните десетилетия в Западна Европа и Япония се наблюдава непрекъснато нарастване на ролята на държавата и съответно отслабване на тази на пазара.³⁹

Фундаментализмът – пазарен или държавен – се оказва плод на предварителни (най-често некоректни) нагласи.⁴⁰ Обективният анализ разкрива едностранчивостта и вредата от фундаментализма. Нещо повече, той разкрива възможностите, чрез които държавата и пазарният сектор могат взаимно да се подпомагат при усъвършенстването на своето функциониране.⁴¹

Вместо взаимно отричащи се пазарът и държавната намеса се оказват взаимно предполагащи се. Особено голяма е ролята на държавата при трансформирането на командно-административните системи в пазарни икономики. Трансформацията зависи от едновременното и съгласувано осъществяване на пакет от политики за реформа, в които държавата играе основна роля. Тази роля се обуславя от това, че трансформацията е системен процес, обхващащ взаимодействащите и взаимно подкрепящи се елементи.

Колкото и парадоксално да звучи, основната отговорност за укрепване и разширяване ролята на пазара и едновременно с това за предефиниране и ог-

³⁹ Точно по тази причина „през последните три десетилетия в Западна Европа и Япония се наблюдава непрекъснато нарастване на ролята на държавата и съответно отслабване на тази на пазара. Например през периода 1960-1989 г. делът на държавните разходи в брутния вътрешен продукт на страните от ОИСР (Организация за икономическо сътрудничество и развитие) нараства от 28% на 42%...; в Китай, където според официално господстващата идеология въпросът за разпределението на ресурсите би трябвало да се разреши по-скоро в полза на централизираните решения и държавното планиране, а не на пазара и цените, икономическата реформа е целенасочен ход в обратна посока: към децентрализация на вземането на икономически решения чрез пазарни цени и конкуренция.“ Чарлз Улф-младши, Пазар или държавна намеса, Институт за пазарна икономика, С.1995, с. 18

⁴⁰ Класически пример за такава предварителна нагласа се съдържа в книгата на Арне Йон Исаксен, Карл Б. Хамилтън и Торвалдур Гилфасон „Как да разбираме пазарната икономика“, изд. на БАН, С, 1994. „Нека, пишат авторите на стр. 255, това да стане чрез продажба на бившите държавни обувни заводи на частни лица и, освобождаване на цените на обувките. Що се отнася до производството на ризи обаче, властите желаят да забавят този процес, за да могат да натрупат опит от „експеримента“ с обувното производство. Следователно централно планираното производство на ризи ще бъде задържано за неопределен период. Какво ще стане тогава? С освобождаването на производството и продажбата на обувки веднага ще настъпи значително увеличение на цените. Опашките пред магазините за обувки ще изчезнат и тъй като времето за чакане е премахнато, за да си купи обувки човек ще се нуждае единствено от пари... Хубаво е да имаш избор между обувките на няколко конкуриращи се предприятия и с голямо облекчение да не трябва да си губиш времето за чакане... След време потребителите ще започнат все повече да се дразнят. Чудесно е да има конкурентен пазар за обувки, но спестеното от опашки време там ще бъде почти изцяло загубено поради увеличаващите се опашки пред магазините за ризи... Много от потребителите, възнамерявали да си купят нова риза, ще се обезкуражат от дългата опашка. Вместо това, те ще отидат в магазина за обувки и ще се приберат у дома с още един чифт.“ Когато към процесите в икономиката се подхожда с предварителна нагласа, а не с трезв анализ, винаги ще се правят подобни наивни и по-точно смехотворни изводи за тези процеси.

⁴¹ Вж. Чарлз Улф-младши, Пазар или държавна намеса, Институт за пазарна икономика, С.1995, с. 153

раничаване на ролята на държавата лежи върху самата държава. Колкото и странно да звучи, но преходът към модерно пазарно стопанство не може да стане без държавна намеса. Този преход не бива да бъде жертван в угода на едни или други идеологически схеми. Той изисква воля да се прекрачи през едни или други традиции на общественото табу. „Да речем Маргарет Тачър – пише Алек Ноув – виждаше, че английската икономика се нуждае от структурни изменения, но по идеологически причини държавата стоеше встрани от това.“⁴² Както личи от констатацията на Алек Ноув, преклонение пред идеологията има навсякъде по света.

Но това преклонение работи против обективната логика на икономическото развитие. Това развитие се нуждае не от фатализъм, от фундаментализъм, от митологизиране на едни или други идеологии. Нещо повече, както внушава Игор Ансофф, днешните управляващи „са длъжни да разбират и другите идеологии, отличаващи се от доктрината на ортодоксалното свободно предприемачество, да се признава законността им и да имат готовност да преминат от традиционната догматична вяра в това, че теорията на свободното предприемачество е единствено правилната към по-откритата позиция, признаваща правомерността на други идеологии.“⁴³

2.7. Ролята на държавата в икономика не намалява, а нараства

Световната практика показва, че ролята на държавата в икономиката нараства, а не намалява. Същата практика показва, че не стои въпросът да има или да няма държавна намеса в икономиката. Съществува единствено въпросът относно това каква да е тази намеса⁴⁴. „Той (има се предвид Хайек, един от най-ярките защит-

⁴² Ноув А., Что бы я сказал о вас в Англии, в-к Литературная газета (5280), 7. 02. 1990, с. 14.

⁴³ Ансофф И. (Н. Igor Ansoff). Стратегическое управление, {перев. с англ. на Implanting strategic management, Prentice (Hall International), изд. Экономика, М., 1989, с. 34–65 и с. 180–205.

⁴⁴ "След Втората световна война някои форми на намеса стават модни в Европа, по-специално планирането и държавната собственост на голяма част от фирмите... Дебатът продължава, но раздвижването му не носи яснота. Централното планиране и държавната собственост може и да не са модни вече; бариерите пред търговията и капиталовите потоци са намалели... Но гледищата много се различават относно това как и колко държавата трябва да се намесва във функционирането на икономиката" – „Връзката между икономическата свобода и икономическия растеж", По The Economist, в-к Капитал, 5–11. 02.1996 г., с. 20; Вж. още: Стиглиц, Дж., Икономика на държавния сектор, превод от англ., изд. Стопанство, С; Вж. също Пол Кенеди, В подготовка за XXI век, изд. Обсидиан, превод от англ., С, 1995, с. 548; По същия въпрос вж. още: Шефът на „Моторола" се тревожи за конкурентоспособността на САЩ, в-к 168 часа, 17.10.1992 г. В дискусиите в държавната комисия по конкуренцията на САЩ за ролята на правителството в развитието на промишлеността Джордж Фишер, президент на „Моторола" много често казва, че: „Основното в държавната политика за развитие на промишлеността е да се прецени каква част от парите на данъкоплатците трябва да се вложат в разработката на рискови технологии или за развитие на инфраструктурата". Той отстоява своята теза за това, че нещата не бива да се оставят да се развиват само по естествения си път, като визира примера на Германия и Япония. В Германия по негова информация за инфраструктурата се използват 3,7% от brutния национален продукт, в Япония около 5,6%, а в САЩ едва 1%. „В САЩ - казва Фишер - ежегодно се вземат стопански решения за въвеждане на протекционистични такси и т.н. Хората ги оценяват позитивно и считат за изключително необходимо всичко това да бъде организирано по друг начин. Това е де факто икономическата политика". Според оценките на Джордж Фишер в САЩ се изразходват около 20 млрд. долара годишно за създаване на отбранителни обекти. „Мисля – казва Фишер – че правителството трябва да се вълнува значително повече от стимулиране на това, което е съществено за преминаване от военноориентирана външна политика към консуматорския пазар, където е и бъдещето".

ници на пазарния либерализъм – бел. авт.) не отрича – пише Ото Шлехт – че във всяка стопанска и обществено-политическа система държавата играе важна роля⁴⁵. Става дума очевидно за това как държавата изпълнява тази роля. Или, с други думи, дали е достатъчно държавата само да определя общите правила на играта, които, наред с другото, да позволяват на индивида да разгърне свободно възможностите си, или тя може и трябва извън границите на подобна задача да се меси в споменатата игра чрез корекции и устройствени действия. *Научните заключения и практическият опит свидетелстват, че доказано ефективни и подпомагащи (системата за свободно развитие на личността в една пазарна икономика) мерки се нуждаят не само от „държавна рамка“, но и от стопански и социално-политически допълнения и корекции в редица области, за да може самата система да бъде гъвкава и жизнеспособна. Този извод може да се проследи в научната литература, която изобилства от постановки за вида и измеренията на държавното вмешателство – поне от времето, когато икономическата мисъл се е оформила като наука.*

Създаването на подходящи за развитието рамкови условия, които да гарантират необходимото жизнено пространство за активните производители и инвеститори, на условия за развитието на нови продукти, както и условия за усвояване на нови пазари, е от особена важност за успеха на реформите. Задачата на държавата в съвременната пазарна икономика се състои в това да осигури на активните производители и инвеститори необходимото жизнено пространство за разработването на нови пазари чрез подпомагащи растежа рамкови условия. Тя е длъжна чрез своята последователна и настойчива политика да създава предпоставките за реализация на очакванията и следователно за разумно поведение на всички пазарни участници. *Когато става въпрос за провеждането на една последователна политика за подпомагане на инвестициите и за структурни промени чрез повече състезателност (т.е. конкуренция) и прилагане на пазарните принципи, това естествено няма нищо общо с понятието *laissez-fair, laissez-passer*, или пък с „манталитета на силните лакти“, както съзнателно или поради незнание често се твърди.* Казано иначе, **в съвременната пазарна икономика държавата съсредоточава вниманието си върху онова, което осигурява естествените предпоставки за живот и стопанска дейност.**

Хората сами решават кое е желано от тях, а кое – не. Държавата трябва да гарантира такава свобода на индивида, която му позволява самостоятелно да осъществява своите инициативи. Тя трябва да определя рамковите условия, които предпазват гражданите от явни неблагоприятия. Най-същественото за механизма на съвременната пазарна икономика е адекватната представа за човека, за неговите изначални стремежи. В този механизъм е вградена логиката на развитие на човека от по-нисши към по-висши етажи на цивилизованост. В същото време съвременната социална пазарна икономика е система, в която личният произвол е сведен до минимум. Това е система, която всекидневно разрешава по мирен и достоен за личността начин стотици хиляди конфликти на интереси. Модерната пазарна иконо-

⁴⁵ Шлехт Ото, *Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство*, изд. Информа Интелект, С., 1997 г., с. 15.

мика е отворена система, допускаща изявата на много цели и стойности, без да се стреми да финализира обществените и икономическите процеси. **Жизнеността на тази система се гарантира от способността ѝ непрекъснато да се развива и усъвършенства съобразно с постоянно изменящите се обстоятелства (условия), от способността ѝ да осъществява ежедневно необходимите ... референдуми в обществото.**

Ако преходът не води до такава система, ако той възпроизвежда несправедливостта и уродливата уравниловка, ако той не създава естествените предпоставки за живот и стопанска дейност, той не може да разчита на успех и подкрепа от единствения суверен – народа.

Съвременната пазарна икономика не се нуждае и е несъвместима с насилственото командване, с декретирането. Но тя особено много се нуждае от адекватно управление. **Така че преходът към пазарна икономика е едно единствено нещо: преход от силово командване на икономиката към нейното управление.** И точно: става дума за преход от управление тип „насилие“ към управление тип „координация“ и обслужване на стопанската дейност. **Основният проблем в развитието на управлението към демократизация се свежда до това полицаят (т.е. управлението) – насилник, да се трансформира в регулировчик.** Казано иначе, става дума за замяна на грубото отношение на държавата към икономиката с елегантно отношение. В този дух именно се интерпретира засилващата се роля на държавата в управлението на икономиката в 20^{-тия} пореден годишен доклад на Световната банка за развитие.⁴⁶

Извеждането на държавата от икономиката е един от най-опасните капани за успешните реформи, ако това извеждане се разбира в прекия смисъл на думата. То не е и не може да бъде механичен процес, още по-малко значи дезинтересиране на държавната власт от икономиката. *В това отношение много показателен пример се явява отговорът на един въпрос в интервю на покойния президент на Турция Тургут Йозал.* На въпроса: „В какво се изразява най-големият принос на президента за икономическото чудо, преживявано от турската икономика?“, той отговаря: „Аз изведох държавата от икономиката“ и добавя: „...две трети от моето време на президент аз посвещавам на икономическото развитие на страната и едва една трета на всички други в т.ч. и външнодипломатически въпроси“.

В осъзнаването на този парадокс се крие разковничето на правилната постановка на въпроса за изтеглянето на държавата от икономиката. Ако това „изтегляне“ е в смисъл на замяна (на силовото командно отношение към икономиката от страна на държавата) с нейното грижовно-елегантно отношение по създаването на необходимите условия за продуктивен бизнес, на онази среда (политическа, икономическа, технологична, социална и екологична), която веднъж да стимулира предприемчивостта, инициативността и творчеството на стопанските агенти, и второ, да създава необходимите предпоставки за успеш-

⁴⁶ Вж. The State in a Changing World, Development report, 1997, published for the World bank, Oxford University Press; Вж. също „Държавата трябва да се адаптира към предизвикателствата на глобалната икономика“, в-к Капитал, 21–27 юли 1997 г., с. 26; Вж. още Государство в меняющемся мире (20-ты ежегодный доклад Всемирного банка), Вопросы экономики, 7, 1997, с. 6–33.

ната реализация на тази предприемчивост, на тези инициативи за творчество на стопанските агенти, тогава да, това може да се интерпретира като изтегляне на държавата от икономиката. „Държавата – констатира се в 20-тия доклад на Световната банка – се намира в центъра на икономическото и социално развитие, но не в качеството ѝ на непосредствен източник на растежа, а като партньор, катализатор и помощник“⁴⁷.

Историческата справка показва, че в продължение на последното столетие функциите на държавата са се разширили значително, особено в промишлено развитите страни. Но именно нарасналото влияние на държавата премести акцента от количествения аспект на държавното влияние върху качествения, с други думи, вниманието се премести от размера на държавата като такава и обема на нейното вмешателство към неговата ефективност и степента на удовлетворяване нуждите на населението. Тези изменения означават нова и съвършено друга роля на държавата в икономиката – не е необходимо повече тя да поема върху себе си задълженията на единствен разпоредител и разпределител на ресурсите в стопанството, а по-скоро изпълва в ролята на помощник, катализатор и регулатор на бизнеса. Най-важното е това, което става все по-очевидно, че пазарът и правителството взаимно се допълват.

В горния абзац се съдържа разяснението на тезата на проф. Стефан Стоилов за по-малко държава в икономиката, но за сметка на това за по-силно нейно присъствие. По-малко държава в икономиката означава замяна на нейното силово присъствие с адекватно (т.е. елегантно) присъствие. По-силното присъствие не е тъждествено на силовото присъствие. То означава по-адекватно изпълнение на функциите и ролята на държавата в съвременната икономика. И колкото по-адекватно е това изпълнение, толкова по-невидимо е присъствието на държавата в икономиката, но за сметка на това е толкова по-полезно (по думите на проф. Стоилов по-силно) нейното присъствие. Казано иначе, „парадоксът“ на проф. Стефан Стоилов за по-малко, но за по-силно присъствие на държавата в икономиката, се илюстрира с посоченото по-горе в интервюто с Тургут Йозал.

В горните два абзаца се съдържа по косвен начин отговорът на въпроса на г-н Иван Попов – „защо в годините на прехода в България нарасна толкова много административният апарат, т.е. бюрокрацията в България?“. Там, където държавата не изпълнява адекватните за нея функции, роля и задачи, се създават предпоставките за самоцелно съществуване на администрацията и за нейното непрекъснато „роене“. Там се създава парадоксална ситуация, при която администрацията вместо да бъде слуга на народа и бизнеса, вместо да обслужва техните живот и дейност, се превръща в „господар“ над човешката съдба и бизнеса. В тази ситуация човекът и стопанският агент се разглеждат от администрацията като средство, което трябва да я обслужва, да ѝ служи.

И така, ролята на държавата не намалява, а нараства. Изменя се само характерът на тази роля. Съвременната държава е преди всичко катализатор,

⁴⁷ The State in a Changing World, Development report, 1997, published for the World bank, Oxford University Press; Вж. също Государство в меняющемся мире (20-ты ежегодный доклад Всемирного банка), Вопросы экономики, бр. 7, 1997, с. 6.

помощник и регулатор на икономическото развитие. Обслужването на бизнеса чрез създаването на необходимата среда за неговото продуктивно функциониране и развитие се превръща в основна функция на модерната държава. И това се отнася за страните, чиито икономики традиционно са били пазарни. Да се говори за изтегляне на държавата от икономиката в прекия смисъл на думата това означава, че не се разбират основни неща от азбуката на икономиката. Държавната намеса не означава обезателно прилагане на силови методи. Става дума за такава намеса, без която не може да има нормално функциониране на икономиката.

Ако това не бе така, едва ли толкова настойчиво и категорично Световната банка щеше да предупреждава *за опасностите от самоцелното съкращаване ролята на държавата*. „Обаче съкращаването или размиването на ролята на държавата не може да бъде самоцел на реформите“⁴⁸. И ако това е валидно за страните от развития свят, дважд по-валидно е за България. Време е да се разбере, че държавната политика и програми трябва да бъдат насочени не просто към съдействие на икономическия растеж, но и към обезпечаване на справедливо разпределение на плодовете на пазарното развитие и особено, посредством инвестициите, в образование и здравеопазването. Те са длъжни да обезпечат защитата на имуществената и лична безопасност на населението от всякакви посегателства. А там, където бедността и икономическата маргинализация са предизвикани от етнически и социални различия, е необходима щателна разработка на политика, позволяваща справяне с тези различия.

Време е да се разбере, че изтеглянето на държавата от икономиката не е нищо друго освен коренна промяна в ролята на държавата в икономиката, че изтеглянето е замяна на грубата насилствена намеса с елегантна, че въпросът дали правителствената намеса помага или пречи на икономическия прогрес често е придобивал напълно условен характер.⁴⁹ Време е да се разбере, че в България не стои задача за изтегляне на държавата от икономиката, че стои задача за превръщане на държавата от „гребец“ в „ръководител“⁵⁰, че, ако икономическата свобода се свежда главно до правата на собственост и избора⁵¹, не може да се мине без интелигентна държавна намеса. Време е да се разбере, че държавната намеса не елиминира правото на избор⁵², а го гарантира, че държавната намеса не нарушава свободата на гражданите и стопанските агенти, а гарантира тази свобода. Ако сво-

⁴⁸ The State in a Changing World, Development report, 1997, published for the World bank, Oxford University Press; Вж. също Государство в меняющемся мире (20-ты ежегодный доклад Всемирного банка), Вопросы экономики, бр. 7, 1997, с. 9, 13.

⁴⁹ Връзката между икономическата свобода и икономическия растеж, в-к Капитал По The Economist, 5–11. 11.1996, с. 20.

⁵⁰ The State in a Changing World, Development report, 1997, published for the World bank, Oxford University Press; Вж. също Государство в меняющемся мире (20-ты ежегодный доклад Всемирного банка), Вопросы экономики, бр. 7, 1997, с. 31.

⁵¹ Връзката между икономическата свобода и икономическия растеж, в-к Капитал По The Economist, 5–11. II. 1996, с. 20

⁵² „Тук отново порицавам идеолозите, които изглежда мислят, че всяка правителствена намеса в националната икономика по някакъв начин минира нашата система на свободен пазар“ – пише Ли Йакока, Автобиография, изд. Наука и изкуство, изд. Хр.Ботев, С, 1994, с. 435, вж. също с. 444, 445, 446, 453

бодата на стопанските агенти се простира дотам, докдето техните действия не нарушават свободата на другите стопански агенти, не може да се говори за изтегляне на държавата от икономиката. Тя е тази, която трябва да защити полето на свобода на икономическите агенти. Време е да се разбере, че държавната намеса в икономиката не винаги е покушение върху свободния избор, върху пазара като средство за гарантиране правото на този избор.

Време е да се разбере, че съвременното пазарно стопанство не е идентично с необуздания капитализъм. За съжаление, твърде често това не се разбира или съзнателно се игнорира. Рационалното зърно в идеята за съвременното пазарно стопанство се заключава в това да се координират многобройните децентрализирани решения относно правилата и елементите на пазара, ако се иска да бъде извършвана ефективна стопанска дейност и ако се иска мирно и съвместно съществуване в едно отворено общество. Тази цел може да бъде постигната само чрез създаването на рамкови правила от страна на държавата и само ако последната насочва процесите така, че индивидуалните стопански дейности да не противоречат на социалните принципи и не ограничават свободата на останалите⁵³. Чрез оформянето на устроителната рамка от държавата чистата пазарна икономика трябва, така да се каже, да се „имунизира“ с доза социална етика. Само по такъв начин, ако не се говори за ефекта на разклащане на рамката в резултат на инцидентните държавни вмешателства, може да се достигне единство между свободата и взаимната зависимост. Казано иначе, да се осигури етичното съдържание на съвременната пазарна икономика. „От това следва, че ролята на държавата в концепцията за системата (на социалното пазарно стопанство – бел. авт.) е по-скоро значителна, отколкото ограничителна – и то в двояк смисъл.“⁵⁴ В този абзац се съдържа отговорът на въпроса на г-н Иван Попов за това как може да бъде предотвратено социалното разслоение в България.

Безкрайно поучителен е опитът на прехода от тоталитарна към социална пазарна икономика в Германия относно ролята на държавата. На идеолозите на този преход (в частност на най-авторитетния – Валтер Ойкен) е било пределно ясно, че унаследената след войната тоталитарна икономическа система на Германия не може да

⁵³ „При опита си едновременно да се дефинира и измери икономическата свобода, икономистите показват колко неуловимо е понятието за свобода. То не може да бъде схванато, ако просто се разглеждат процентът на бюджетните разходи към БВП или делът на държавната собственост в промишлеността, или равнището на търговските бариери. Свободата е смесица от всички тези и много други фактори, което оставя широко място за дискусии по повод различните съставки на понятието. Разголена до същността ѝ, икономическата свобода се свежда главно до правата на собственост и правата на избора. Индивидите са икономически свободни, ако собствеността, която са придобили правомерно, е защитена срещу изземване или от посегателство от страна на другите и ако са свободни да я използват, разменят или продават, докато техните действия не нарушават подобните права на другите“ – във: Връзката между икономическата свобода и икономическия растеж, По The Economist в-к Капитал, 5–11.02.1996, с. 20; „Свободата означава – пише Ото Шлехт – също и свободни възможности за самоосъществяването на личността. Всеки има правото – доколкото при това той не нарушава правата на съгражданите си – да насочва самостоятелно своя живот и своите действия. Той трябва да има възможност също сам да реализира своите шансове и жизнен потенциал съобразно индивидуалните си желания и планове.“ Ото Шлехт, Основни и перспективи на социалното пазарно стопанство, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С, 1997 г., с. 43.

⁵⁴ Шлехт Ото, Основни и перспективи на социалното пазарно стопанство, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С, 1997 г., с. 43, 49.

просъществува дълго, че тя няма бъдеще, че е необходимо нейното тотално преустройство. Идеолозите на това преустройство (Ойкен и неговите привърженици и последователи) бяха „както против една напълно „освободена“ икономика, така и срещу идеята за „държавата – бавачка“.⁵⁵ В периода 1918–1933 г. бяха натрупани историческите и идейни основания за една нова либерална икономическа политика, която можеше да очертае по-ясно както границите на държавната власт, така и на пазара.

За България е много поучителна историята на творческия процес по разработката на архитектурата на новата икономическа система на Германия – социалното пазарно стопанство. В основата на този процес стоят както тенденциите, характеризиращи периодите на стопанско развитие, така и тенденциите в развитието на самата икономическа наука. Възникването на концепцията за социалното пазарно стопанство има своето обяснение – на фона на духовното, стопанското и историческото развитие на Германия. Германският опит сочи, че не може и не бива да се определя произволно типът на икономическата система (в т. ч. и ролята на държавата в нея), която може и трябва да се изгради в една държава, че за това е необходимо знание както за тенденциите в развитието на една икономика, така и за тенденциите в развитието на икономическата наука. Този опит е поучителен и с това, че идеолозите на новата икономическа система – социалната пазарна икономика – са гледали на нея като на постоянно развиващ се процес, а не като на нещо неизменно, валидно за всички времена. По този повод Ото Шлехт пише: „Ще стане също ясно, както подчертаваше Мюлер-Армак (човекът дал името на новата икономическа система на Германия – бел. авт.), че за по-нататъшното развитие на системата на социалното пазарно стопанство от **самото начало** бе нужно да бъдат осъществени вмешателства. Или, ако използваме езика на моя учител Валтер Ойкен⁵⁶ – върху непоклатимата основа на „конституиращите принципи“ трябва да се пригаждат „регулиращи принципи“, произтичащи от изменящите се стопански и обществени условия, както и от новото научно познание“⁵⁷.

II. КАКВИ СА АДЕКВАТНАТА МИСИЯ И РОЛЯ НА ДЪРЖАВАТА В РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИКАТА

Пространният анализ във връзка с отговора на въпроса „Има ли място държавата във функционирането и развитието на икономиката?“ доведе до категоричния отговор, че икономическият живот и икономическото развитие занапред са невъзможни без държавна намеса. Държавната намеса се явява обективна необходимост, явява

⁵⁵ Вж. Ойкен В., Основы национальной экономики, перев. с немецкого, изд. Экономика, М., 1996, 344; Основные принципы экономической политики, перев. с немецкого, изд. Прогресс - Универс, М., 1995; Вж. също: Шлехт Ото, Основы и перспективы на социалното пазарно стопанство, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С, 1997 г., с. 22

⁵⁶ Вж. Ойкен В., Основы национальной экономики, перев. с немецкого, изд. Экономика, М., 1996, 344; Основные принципы экономической политики, перев. с немецкого, изд. Прогресс - Универс, М., 1995

⁵⁷ Шлехт Ото, Основы и перспективы на социалното пазарно стопанство, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С, 1997 г., с. VII.

се отговор на обективно изискване на съвременните икономически системи. Тази обективна необходимост се потвърждава от протичането на реалните икономически процеси. Тя се доказва и чрез еволюцията в представите за тази намеса. Дори крайните привърженици на либералната доктрина – М. Фридман и фон Хаск – признават реалностите, сложили се във функционирането на съвременните икономики.

Същият анализ показва още, че няма единно мнение по въпроса за съдържанието на държавната намеса. За едни тази намеса се изразява в регулирането на стопанските процеси. За други държавата трябва да е помощник на бизнеса. Според Световната банка държавата трябва да бъде катализатор, помощник и регулатор на стопанското развитие.

Ръководейки се от христоматийни истини (за отношението: цели ↔ средства), които се преподават на студентите, авторът счита, че съдържанието на държавната намеса в икономиката трябва да бъде изведено от мисията, целите и ролята на икономиката. Пазарът и държавната намеса се явяват инструменти, чрез които се реализира мисията на икономиката, чрез които се постигат целите на икономиката, чрез които се реализира ролята на икономиката. По тази причина извън мисията, целите и ролята на икономиката не може коректно да бъде изведено съдържанието на държавната намеса.

За да бъдат изведени коректно мисията, целите и ролята на икономиката, то трябва да бъде отговорено на въпроса: „В името на какво функционира и се развива самата икономика?“. И законният отговор на този въпрос е: икономиката е призвана да обезпечава живота на човека с необходимите за неговото съществуване и развитие условия (материални и идеални).

Във взаимоотношението: **пазар и държавна намеса**, от една страна, и **икономика**, от друга страна, роля на независима променлива (т.е. на причина) играе икономиката, а на зависима променлива – пазарът и държавната намеса. Във взаимоотношението: **икономика-човек** роля на независима променлива (на причина) играе човекът, а на зависима променлива – икономиката.

В неявна форма взаимоотношението човек-икономика присъства още при Адам Смит (при него, разбира се, като взаимоотношение човек-пазар). В явна форма взаимоотношението човек-икономика присъства при Алфред Маршал. Той определя икономическата наука като наука за човека, за развитието на човека.⁵⁸ Казано иначе, Маршал разглежда икономиката като средство, обезпечаващо съществуването и развитието на човека с необходимите условия (материални и идеални).

Незнайно защо тази фундаментална постановка на Маршал остана и остава незабелязана. А това „незабелязване“ в крайна сметка доведе до поставяне (съзнателно или не) на икономиката над човека. В неявна форма в икономическата литература в масовия случай икономиката стои над човека. Едва ли не човекът се появява на този свят, за да служи на икономиката. В крайна сметка на човека е отредена ролята на средство, което трябва да служи на икономиката. Тя (икономиката) изпъква като самоцел.

В действителност икономиката е едно от средствата, които служат и трябва да

⁵⁸ Виж Маршал, А., Принципы политической экономии, том I, перев. с англ., изд. Прогресс, М., 1983, с. 88–101 и с. 145–166

служат на човека, на неговото съществуване и развитие. Единствено човекът, неговото съществуване и развитие може да има и има право да бъде цел в собствения смисъл на думата. Всичко друго е средство. И колкото и важно да е едно средство, то си остава средство и няма право нито да претендира (за), нито да му бъде присвана роля на цел.

Подмяната на целта в собствения смисъл на думата (на законната цел) със средството (средствата) за нейното постигане (та било то и най-важното средство) води до израждане и в целта в собствения смисъл на думата, и в средството за нейното постигане – както бе посочено, ако ще това средство да е най-важното.

И така, правилната постановка за съдържанието на държавната намеса в икономиката може да бъде направена единствено на базата на изведените мисия, цели и роля на икономиката като средство, обслужващо съществуването и развитието на човека. **Освобождаването на хората от материална нужда и от свързаните с нея притеснения е и остава крайна цел на всяка икономика.**

В горния текст се съдържа отговорът на въпроса на г-н Иван Попов – „защо икономистите са дистанцирани от социалното развитие?“. Както бе посочено, основната причина за това дистанциране е неправомерното поставяне на икономиката над човека, е некоректната представа за релацията „човек-икономика“⁵⁹.

Изстраданият опит сочи, че успешна икономика и успешни икономически реформи може да има там и тогава, където и когато се осигурява не само процедурна свобода на гражданите на една страна, но когато преди всичко им се гарантира истинска свобода – от глада, от грижите за ежедневието. „Процедурната свобода без **същностна** свобода от базисните потребности може и да не бъде достатъчна – а пък културният хедонизъм на Запада може да се окаже не толкова доказателство за неоспоримо превъзходство на свободния пазар..., колкото последица от глобалното неравенство. Ето защо победата на демокрацията в идеологическия конфликт все пак е по-скоро победа над Съветския блок от водената от американците коалиция, отколкото универсален триумф на идеите сами по себе си. Разбира се, идеологическото съдържание на победата е безспорно, но глобалното утвърждаване на тази победа е философски повърхностно“⁶⁰.

За да получат необходимата подкрепа от народа и да бъдат успешни, реформите трябва да са смислени откъм крайната им цел (откъм целта в собствения смисъл на думата). Казано иначе, за да има смисъл от тях, те трябва да са социално и екологически целесъобразни, те непременно трябва да водят до подобряване на жизнения стандарт на народа, да осигуряват и гарантират достойното съществуване на хората. Няма и не може да има друга истинска цел пред реформите освен подобряването на жизнения стандарт на народа, освен обезпечаването и гарантирането на достойно съществуване. Само такава цел може да гарантира успеха на реформите. Всяка друга цел ще работи против реформите, ще ги обрича.

На успех може да разчита само такава икономическа система, която може да

⁵⁹ За подробности виж доклада на автора (Васил Манов) на тема „Наука и икономика“, сп. „Икономически алтернативи“, бр. 2, 2006, с. 69–93.

⁶⁰ Бжежински 36., Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на XXI век), изд. Обсидиан, С, 1994, с. 186.

ликвидира последиците от тоталитарния период и която създава условия и стимули за всеки индивид да разгръща своята инициатива и творчество. Само по този начин ограничените ресурси на разорената българска икономика биха могли да се оползотворят от обществото по най-целесъобразния от гледна точка на настоящето и бъдещето начин. Именно подобна цел може да гарантира успеха на социалното пазарно стопанство в Германия.

Досегашният неуспешен преход доказва, че **няма смисъл от революции** (нежни или груби), **от реформи** (шокови или еволюционни), **ако те не водят до позитивна промяна в жизнения стандарт на народа**, че всяка реформа ще бъде обречена на неуспех, когато се забравя златното правило, според което **жизненият стандарт на гражданите** на една страна не бива да пада под нивото на достигнатото преди реформата. За съжаление в България в годините на прехода настъпи същински срив в жизнения стандарт на народа. От 24-то място преди прехода българинът слезе през 1997 г. до 69-то място според ежегодните доклади на ООН за развитието на човека и вече десет години поддържа място между 55 и 65. За още по-голямо съжаление според философията на прехода грижата от страна на държавата за жизнения стандарт на народа бе обявена ни по-малко, ни повече за комунистически атавизъм.

Заслужава във връзка с това да бъдат визирани позициите по този въпрос на Л. Столерю⁶¹, Майкъл Портър⁶², редица документи на ООН⁶³, на Берtrand Шнайдер,

⁶¹ „Мина това време – пише Столерю, – когато народите робски се помиряваха с наследствената кралска власт над своя живот и смърт... На смяна на този предшестваш етап на еволюцията на народа-роб на подчинената страна, на угнетената нация идва епоха, когато обществото обсъжда съзнателно начина на своя настоящ и бъдещ живот и съди за своите ръководители, изхождайки от степента на икономическия прогрес, който те съумяват да постигнат“. „Равновесие и икономическият растеж, (прев. с французезкого), изд. Статистика, М, 1974, с. 12.

⁶² Позицията на М. Портър е представена в „Международна конкуренция“ на стр. 24 „Всяка държава има една основна цел – да осигури на своите граждани достатъчно висок и непрекъснато повишаващ се жизнен стандарт. Възможността държавата да направи това зависи не от някакво аморфно понятие „конкурентоспособност“, а от това доколко продуктивно се използват националните ресурси – труд и капитал. Продуктивността се изразява в размера на отдаваното от единица труд или капитал. Тя зависи както от качеството и характеристиките на продуктите (от тях зависи и цената на продуктите), така и от ефективността, с която те се произвеждат. В крайна сметка, продуктивността е главното условие, което определя жизненият стандарт в страната, тъй като в нея се съдържа основният източник на доходи“.

⁶³ „Държавите имат правото и задължението – пише в чл. 2, ал. 3 на Декларацията за правото на развитие (Declaration on the right to Development), приета с резолюция 41/128 на Общото събрание на ООН на 4.XII.1986 г. – да формулират подходяща за развитието национална политика, насочена към постоянно подобряване благосъстоянието на цялото население и на всички индивиди на основата на тяхното активно, свободно и съзнателно участие в развитието и справедливо разпределение на произлезлите от това изгоди“. Върху ролята на държавата за повишаване на благосъстоянието на хората се акцентира и в параграф 1 на чл. 8 на същата декларация. „Всяко правителство – гласи чл. 8 на Декларацията на ООН за социалния прогрес и развитие, провъзгласена с резолюция 2542 – (XXIV) на Общото събрание на ООН-ох.Н.ХП.1969 г. – има основна роля и решаваща отговорност да осигури социалния прогрес и благосъстоянието на неговия народ, да планира мерки за социално развитие като част от обширни планове за развитие, да насърчава и координира или интегрира всички национални усилия за постигането на тази цел и да въвежда необходими изменения в социалната структура. При планирането на мерки за социално развитие, разнообразните нужди на развиващите се и на развитите райони, както градски, така и селски във всяка страна, ще бъде взето под внимание“. В Сборник от международни документи, 1992 г., с. 440.

един от лидерите на Римския клуб⁶⁴, на бащата на социалното пазарно стопанство в Германия – Лудвиг Ерхард.

Всъщност главната цел на държавата в икономиката, както беше посочено, е да обезпечи на своите граждани висок и повишаващ се жизнен стандарт. Държавата е призвана да изкорени бедността, защото тя (бедността) и изостаналостта довеждат тези, които няма какво да губят, до отчайваща решимост да направят нещо, каквото и да било, дори и до „самоунищожение“⁶⁵. Според Алфред Маршал нищетата води до израждане на човека.⁶⁶ Когато крайната бедност съжителства редом с крайното богатство, социалното напрежение може само да расте и да прехвърли критичната си точка.

Борбата срещу бедността и изостаналостта не е само въпрос на морална отговорност, човешка солидарност или на правораздаване. Става въпрос за заплахата срещу съществуването на държавата, на социалната стабилност и мира в нея. Става дума за „най-сериозното политическо предизвикателство, на което досега се е гледало като на хуманитарен проблем“.⁶⁷ Все по-определено става ясно, че държавата трябва да припознае като своя основна задача икономическия растеж, че нулевият растеж не може да бъде цел на държавната икономическа политика заради това, че по този начин държавата би пренебрегнала грубо индивидуалните желания на хората.⁶⁸

Първопричината на бедността според Х. Форд⁶⁹ се крие преди всичко в недостатъчното съответствие между производството и разпределението както в промишлеността, така и в селското стопанство, в отсъствието на съразмерност между източниците на енергията и нейната експлоатация. Загубите, които произлизат от това несъответствие, са огромни. Загубите могат да бъдат премахнати, но само от далекогледи, а не от късогледи умове. В България масовата бедност съществува по цял ред причини, но главно благодарение на „особените привилегии“ на малка част

⁶⁴ „В центъра на новата концепция, пише Бертран Шнайдер, трябва да стои човекът – с цялата рационалност и ирационалност на мисленето си; с всичките си морални и духовни качества на каквато и възраст да е, при каквито и условия да живее. **Всичко трябва да започва от човека и да се връща пак там – при... човека. Защото отделният човек не може да прогресира, ако обществото е в упадък. От своя страна обществото не може да напредва, ако в процеса не е включен и последният човек.** Така ставаме свидетели на постоянната взаимовръзка между двете равнища, която е задължителна за реализирането на човека в обществото и на самото общество като цяло. **Смело трябва да се каже, че крайната цел е една – постигането на човешко щастие... Щастieto може да се изрази като добруване на индивидите и обществото.** Това означава, че всички проекти трябва да целят подобряване на жизнения стандарт на населението, и то на цялото, а не на някое привилегировано малцинство или на печалбарите.“ В *Скандал и срам (Бедност и изостаналост в края на XX век)*, доклад на Римския клуб, УИ Стопанство, С, 1995, с. 63, 65.

⁶⁵ Вж. Шнайдер Б. *Скандал и срам (Бедност и изостаналост в края на XX век)*, доклад на Римския клуб, УИ Стопанство, С. 1996, с. 8, вж. също с. 15.

⁶⁶ Маршалл А., *Принципи политической зкономии*, том I, перевод с англ., изд. Прогресс, М., 1983, с. 56.

⁶⁷ Вж. Шнайдер Б., *Скандал и срам (Бедност и изостаналост в края на XX век)*, доклад на Римския клуб, УИ Стопанство, С. 1996, с. 8, вж. също с. 15.

⁶⁸ Вж. Шлехт О., *Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство*, превод от немски език, изд. Информа Интелект, С, 1997, с. 107.

⁶⁹ Форд Х., *Моят живот и моите успехи*, Буларт 2000, С, 1991, с. 81.

от обществото да граби ненаказано. Тази масова бедност може да бъде премахната само чрез производство, което дава излишъци, чрез премахване на особените привилегии. *„Който наблюдава живота с проникателното око на мислител, той може да види зората на оня очакван ден, когато производството и разпределението ще стават по ония точни методи, които ще дават възможност на всекиго да получи възнаграждение за своя труд, способности и усърдие“.*⁷⁰

От способността на България да приложи тези точни методи ще зависи прогресът на борбата с бедността. Тази борба не се състои само в по-справедливото разпределение на намаляващата пита на brutния вътрешен продукт. Тази борба е преди всичко в прилагането на такава справедливост, която води до нарастване на самата пита на продукцията. Става дума не за справедлива благотворителност, а за **„строгата социална справедливост“**, според която **„който създава много, трябва да получи и много от общия дял“**⁷¹. *Социалното в „социалната пазарна икономика“* се състои в това, че повишаването на обществената производителност на труда води до повишаване на благосъстоянието на всички слоеве от населението, включително и на тези, които не участват непосредствено в производствения процес – пенсионери, учащи се и т.н., защото ако тортата е малка, отделните парчета трудно могат да бъдат големи.⁷² В този абзац се съдържа начинът за решаване на задачата, свързана с преодоляване на необоснованото социално разслоение на обществото в България (въпрос на г-н Иван Попов).

Във връзката „възнаграждение - резултат“ се крие тайната на борбата с бедността. Когато българинът установи, че няма друг начин за получаване на по-висок доход (и изобщо на доход) освен чрез повишаване на своята производителност на труда, т.е. чрез повишаване на количеството и качеството на създадените от него стоки и услуги, тогава ще бъде преодолян рубикона на бедността. Когато гражданинът на България установи, че за по-висок стопански резултат получава по-висок доход, който му позволява да повиши своя жизнен стандарт, в следващия период той ще се стреми към още по-висок резултат.

А към такъв по-висок резултат ще го тласка не нещо друго, не някаква външна сила, към това ще го тласкат собствените му досегашни постижения, достигнатото от него ниво на жизнен стандарт в предшестващия период. Аналогично на спорта, резултатите на индивида в предходния период, неговите досегашни постижения са факторът, силата, която заставя индивида да се стреми към нови, по-високи постижения в следващите периоди. В основата на това стои логиката на човешката еволюция от по-ниски към по-високи етапи на цивилизованост, която на повърхността на живота се представя чрез начина на развитие на човешките потребности. А логиката в развитието на човешките потребности включва веригите - едната: всяка задоволена потребност ражда нови потребности; втората: всяка задоволена потребност най-често означава издигане на същата потребност на по-високо качествено ниво. В края на краищата по-развитата човешка личност се

⁷⁰ Пак там, с. 81, 66.

⁷¹ Пак там, с. 66.

⁷² Вж. Философията на едно обикновено чудо, Л. Ерхард, Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С. 1993, с. VIII.

илюстрира с по-диверсифицираните потребности и с променената структура в тези потребности в полза на ония, които характеризират преди всичко развитието на човешкото у човека, т.е. развитието на човека в собствения смисъл на думата.

Ако процесът на развитие се насочи в такова направление, че хората разширят своите потребности и наред с осигуряването на нарастващи количества материални блага за живота (нещо, което безспорно ще има неотменна стойност) започнат да се стремят и към интелектуално или духовно обогатяване, считайки ги за полезни и ценни, **то ще трябва в един по-късен период да се стигне до корекция на икономическата политика.** А когато настъпи стремеж към духовно и интелектуално развитие, това вече ще значи, че започва ерата на развитието на човека в собствения смисъл на думата, че започва епохата на развитието на човешкото у човека, на неговото развитие в качеството му на хомо сапиенс, за разлика от миналото, когато човекът се е развивал преди всичко в качеството му на биологичен вид.

Успехът или неуспехът на една реформа зависят и се предопределят от способността на тази реформа да се подчини и вгради в себе си логиката на човешкото⁷³ развитие от по-ниски към по-високи етажи на цивилизованост. Казано иначе, успехът на реформите, по-общо, на икономическата политика, зависи от вграждането в тази политика на **спиралата жизнен стандарт днес – доход, необходим утре за поддържане и подобряване на достигнатия жизнен стандарт от вчера – производителност на труда, гарантираща получаването на необходимия доход утре. Тази спирала е вечният двигател на икономическия прогрес.** „Успее ли производството да развие това начало до крайния и логичен край, нищетата в света ще бъде превъзможната.“⁷⁴

Осъзнаването на тази истина, на очевидното правило, че който живее добре, той работи добре, е разковничето за просперитета на една държава. Освобождаването на хората от материалната нужда и от свързаните с нея притеснения е и остава крайна цел на всяка икономика. По тази причина колкото по-дооре се удаде на едно общество да повиши благосъстоянието на хората, толкова по-рядко те ще потъват в един нежелан и неработещ за прогреса начин на живот. Трябва да се помни, че творческият живот на народите определя техния общ прогрес, че никога не трябва да се гледа лекомислено на условията, които поддържат този творчески живот. Затова вниманието към човешкия елемент в производството трябва да бъде пълно. Трябва да се осъзнае, че предприятие, което дава на работника надница, колкото да не умре от глад, като държи семейството му в мизерия и мрак, е предприятие, социално вредно и поради това обречено да загине. В същото време трябва да се осъзнае и това, че да се увеличават заплатите при едно намаляващо производство, значи да се сложи началото на упадъка в стопанския живот на страната.

И така, трябва да се разбере, че революциите и реформите, които не са носители на повишаващ се жизнен стандарт на гражданите на една държава чрез икономи-

⁷³ За икономическата наука като наука за човека и логиката на неговото развитие, вж. Маршалл А., Принципи политической зкономии, том I, перев. с англ., изд. Прогресс, М. 1983, с. 88–101, 145–166.

⁷⁴ Форд Х., Моят живот и моите успехи, Буларт 2000, С. 1991, с. 70, Вж. също: с. 66, 69, 71, 81; вж. също: Ерхард Л., Благоденствие за всички, УИ Стопанство, С. 1993, с. 200.

ческо развитие, са обречени. Не може да има друга или други по-важни цели пред реформата от целта да се премине към подобряване на жизнения стандарт на народа чрез икономически растеж и развитие.

Трябва да се осъзнае, че мярка и съдник за това, кое е добро и кое е лошо в икономическата политика, не са догмите или гледните точки на отделните обществени групи, а изключително човекът, потребителят, народът; че една икономическа политика може само дотолкова и дотогава да се признава за добра, доколкото тя просто служи на човека и му носи благополучие; че не бива да се търпи атомизиране на народното стопанство до равнището на груповите интереси; че не бива да се тръгва по пътя на разпадането; че не бива да се допуска отдалечаване от онзи всеобхватен, истински порядък в стопанския живот на обществото, който единствен е в състояние да гарантира хармонията на социалното съществуване на един народ.

Тези, които ръководят трансформационния процес в българската икономика, непременно трябва да осъзнаят, че плодовете на икономическия прогрес трябва да са от полза за всички слоеве от народа, че *социалният смисъл на пазарната икономика е в това успехът, където и да е постигнат, да е от полза за добруването на целия народ, че всяко предимство, дошло от рационализирането на производството, трябва да служи на по-пълното задоволяване на потребностите на народа, че никакъв доход не може да се създаде, ако не се произвежда в националното стопанство, че повишаването на жизнения стандарт на населението засяга не толкова проблемите на разпределението, колкото проблемите на производството и по-точно проблемите на растежа на производителността на труда.*⁷⁵

Скрупулёзното спазване на тези принципи, на тези послания на Ерхард към поколенията донесе впечатляващия успех на Германия. Тъкмо опитът на Германия сочи, че един бедстващ и гладуващ народ, лишен от най-примитивни условия за живот, може да бъде освободен от грижите на ежедневието, от страданията само с

⁷⁵ Вж. Ерхард Л., *Благоденствие за всички*, УИ, Стопанство, С. 1993, с. 122, 153, 194–195, 199, 218. Ерхард многократно заявява, че: „никога няма да се измори да се грижи плодовете на икономическия прогрес да са от полза на все по-широки, а в крайна сметка по възможност и за всички слоеве от народа, че „социалният смисъл на пазарната икономика, че всеки икономически успех, където и да е постигнат, всяко предимство, резултат от рационализирането на производството, всяко подобрене в разпределението на труда трябва да са от полза за добруването на целия народ и да служат за по-пълноценно задоволяване на потреблението“, че „никакъв доход не може да се създаде, ако не се произвежда в народното стопанство“... Тук още веднъж - пише Ерхард - трябва да се подчертае, че повишаването на жизнения стандарт на населението, нещо, към което аз именно се стремя, засяга не толкова проблемите на разпределението, колкото проблемите на производството, съответно на производителността на труда ... Ето защо на мен ми се струва по-разумно същата тази енергия (има се предвид енергията, която ще се изразходва в ожесточени спорове, борби за повишаване на заплатите, в т.ч. чрез стачки – бел. авт., да се насочи към повишаване на производителността на труда, за да може по този единствено плодотворен път да се постигнат по-високи доходи за всички засти в икономиката.“ **При едно внимателно претегляне и при задълбочена оценка на нещата в крайна сметка, трябва да се има предвид, че в днешния обществено-икономически процес събитията съвсем не се определят единствено от индивиди, а все повече от обществени групи.** Според мене това прави още по-необходимо пропагандирането на определени наблюдения и възгледи, пробуждането на добрата воля, апела към здравия човешки разум, за да може по този начин да се помогне на икономическото благоразумие да извърши пробив.”

една стратегия и политика, подчинени на негово величество гражданина - потребител. Този опит показва, че в общественно-икономическия процес събитията не се определят единствено от индивиди, а все повече от обществени групи, че е необходимо пробуждането на добрата воля чрез апели към човешкия разум, че за да бъде обезпечен успехът на едно дело, каквото представлява трансформационния процес, трябва да се помогне на икономическото благоразумие да извърши пробив.

От такова благоразумие особено много се нуждаят българският преход и изход от разрухата. Те особено много се нуждаят от осъзнаването на простата истина, че сизифовските усилия и ненужните жертви са безсмислени. „Ние губим толкова време и енергия, че не ни остава от тях нищо, за да се насладим на постигнатите резултати. Цял живот строим дом, в който не ни остава време да живеем.“⁷⁶ Българинът не се нуждае от това цял живот да осъществява реформи и преход, от които да не му остане време да живее.

Най-същественият недостатък на досегашния преход е в това, че той не можа да докаже предимствата на демокрацията и пазарната икономика в ония термини и измерения, с които ги оценява обикновеният гражданин на България. „Разрушихме стария начин на живот, но не можахме да покажем положителната си същност – демокрацията и предимствата на пазарната икономика и частната собственост“ – заяви в едно свое изказване Иван Костов⁷⁷. А най-категоричното място, където се изявяват тези предимства, се явява икономическият прогрес и произтичащото от него повишаване на жизнения стандарт на народа. **„Затова щедрото заплащане на труда – пише Адам Смит – е както необходимо следствие, така и естествен симптом на нарастване на националното богатство. Оскъдната издръжка на трудещите се бедняци пък е следствен симптом за това, че нещата се намират в застой, а гладуването им – че те бързо вървят към упадък... Нито едно общество, без съмнение, не може да процъфтява и да бъде щастливо, ако значителна част от неговите членове е бедна и нещастна... Щедрото възнаграждение на труда... увеличава неговото трудолюбие. Работната заплата за труд поощрява трудолюбието, което, както и всяко друго човешко свойство, се развива в съответствие с получаваното от него поощрение“**⁷⁸.

Смит внушава, че положението на главната маса от народа става благоприятно по-скоро при прогресиращо състояние на обществото, когато то върви напред към по-нататъшно обогатяване, отколкото когато то е придобило вече всевъзможните богатства, че положението на народа е тежко при стационарно състояние на обществото и е плачевно при неговия упадък, че прогресиращото състояние на обществото означава в действителност радост и изобилие за всички класи, че неподвижното състояние на обществото е лишено от радост, а регресиращото е пълна печал.

Досегашният преход предложи на народа демокрация без икономически прогрес. Той донесе хаос, разруха и бедност, показа опаката страна на демокрацията и пазарната икономика и създаде достатъчно негативна нагласа към реформите. **Една провалена програма може да има, както се сочи в един документ на Междуна-**

⁷⁶ Форд Х., Моят живот и моите успехи, изд. Буларт 2000, С, 1991, с. 7.

⁷⁷ В-к Труд, 20. 03. 1996 г.

⁷⁸ Смит А., Богатството на народите, изд. Хр.Ботев, С, 1983 г., с. 75, 76, 80, 83.

родния валутен фонд (МВФ)⁷⁹, разрушителни последствия за икономиката, защото след като веднъж хората са загубили вяра в практическата осъществимост на една програма, в тях възниква вътрешно очакване, че същата съдба ще сполети и други програми. А това ще затрудни безкрайно много въвеждането на друга програма, та била и най-разумната, и най-целесъобразната. Ето това е най-голямата опасност, дошла от провала на досегашните програми за преход към пазарна икономика. *Но съществува и друга не по-малка опасност. Трудно е да бъдат отстранени веднъж извършените грешки на предишната политика, защото могъщи групи, заинтересовани от тези грешки, ще се съпротивляват на всички реформаторски мерки, които са в ущърб на техните интереси.*

III. ИНСТРУМЕНТИТЕ НА АДЕКВАТНАТА ДЪРЖАВНА НАМЕСА В ИКОНОМИКАТА

Историческата ретроспекция разкрива, че на всеки етап на развитие на икономиката държавата е използвала едни или други инструменти; разкрива, че съдържанието на държавната намеса в икономиката и на инструментите, чрез които е реализирана тази намеса, са се определяли от конкретната икономическа и друга обстановка, от задачите и проблемите, които е трябвало да бъдат решени. Общото за съдържанието на държавната намеса и на инструментите, чрез които се реализира тази намеса, е, че те са реактивни, т.е. предизвикани от изискванията на конкретния случай. По тази причина това са били инструменти за справяне с някакви последици, но не и инструменти за справяне с причините, „раждащи“ нежелани последици. И най-важното – това не са били инструменти, които да водят до „раждане“ на желани от хората последици в икономиката.

Точката, до която е достигнало развитието на икономиката, изисква все по-категорично преход към използване на адекватни (интерактивни) инструменти, чрез които да бъдат „предизвикани“ такива последици, които са необходими на/и желани от отделните членове на обществото и на обществото като цяло.

Историческата справка разкрива също така съответна еволюция в традиционните инструменти на държавната намеса в икономиката, както и появата на нови инструменти. Тази еволюция следва плътно еволюцията в елементите на пазарната икономика, както и появата и развитието на нови елементи.

Научната разработка на въпроса за инструментите, чрез които да се осъществява нарастващата роля на държавата в икономиката, може да стане по същата логика, по която бяха изведени мисията, целите и ролята на държавната намеса. Така, както ролята на държавната намеса бе изведена от мисията и ролята на икономиката (обезпечаване на необходимите и достатъчни условия на човешкото съществуване и развитие), така и инструментите на тази намеса трябва да бъдат изведени от ми-

⁷⁹ Семинар по макроикономическа политика, проведен от Института на Международния валутен фонд (МВФ) в София от 3 до 17 април 1991 г., документ VI Растеж, външен дълг, платежен баланс, с. 30, 3.

сията и ролята на самата държавна намеса (осигуряването на висок и повишаващ се жизнен стандарт на народа).

Не е възможно научното разработване на въпроса за инструментите на държавната намеса, без да се познава типологията на модерната пазарна икономика и генералната посока на промяна в нея, без да са изведени основните задачи пред бъдещото развитие на икономиката. А тези задачи, които трябва да реши икономиката в следващия период, са прехода към функционираща пазарна икономика, нейното реструктуриране към икономика на знанието и устойчивото развитие. Това не са задачи извън мисията и ролята на икономиката и оттам извън мисията и ролята на държавната намеса в икономиката. Напротив, това са най-важните задачи в предстоящия период, чието решаване е основният фактор за успешното реализиране на мисията и на икономиката, и на държавната намеса в нея.

Две са много съществени изисквания към въпроса за адекватните инструменти на държавната намеса. Едното изискване по същество бе коментирано по-горе и то се отнася до необходимостта да има коректно определена цел на държавната намеса (в случая осигуряването на висок и повишаващ се жизнен стандарт на народа). „Колкото и чувствителни и свършени да са уредите за управление – пише Милтън Фридман, корабът ще се движи в неправилна посока, ако (прибавката на автора – В. М.) космическият кораб е насочен към погрешна звезда”⁸⁰.

Второто изискване се отнася до необходимостта от непротиворечива комбинация от инструменти на държавната намеса, от взаимна съгласуваност между тези инструменти. Крайно нежелателна е комбинацията на инструменти от типа орел, рак и щука. В този случай макар да има вярно определена посока (правилно определена звезда), то постигането на целта (достигането до тази звезда) ще бъде осуетено.

И така, коректното извеждане на инструментите на адекватната държавна намеса в икономиката се нуждае от внасяне на необходимата и достатъчна яснота в характера на задачата (задачите), която (които) предстои да бъде (бъдат) решавана (решавани). А задачата за прехода от командна към пазарна икономика бе и си остава *par excellence* уникална. Както бе посочено, в параграф 1. „Обективна необходимост от държавна намеса в икономиката” на раздел I. „Има ли място държавата във функционирането и развитието на икономиката?”, преходът в България не е приключил, въпреки твърденията на политиците. А този преход не е приключил, защото в България не е създадена истинска пазарна икономика.

Без осъзнаване на тази уникалност и без извеждане на адекватните инструменти не може да бъде осъществен необходимият преход от командна към пазарна икономика. Това по категоричен начин се доказва от българския опит. По тази причина в следващото изложение ще бъде охарактеризирана уникалността на задачата за трансформиране на командната икономика в пазарна.

⁸⁰ Фридман М., Ролята на паричната политика, сп. „Икономическа мисъл”, кн. 3, 1995 г., с. 90.

1. Уникалността на задачата за трансформиране на командните икономики в пазарни

В световната практика са познати два типа страни, осъществили и осъществяващи преход от командна икономика и тоталитарно общество към пазарна икономика и демократично общество. Към първата група страни се отнасят тези, при които не е имало нарушаване на естествения ход на развитието на една икономика и едно общество. Такива страни в Европа са Испания и Португалия. Към втората група се отнасят страните с нарушено органично развитие (с нарушен естествен ход на развитие). За съжаление, българското стопанство принадлежи към групата на стопанствата с нарушено органично развитие.

Втората група стопанства преживява процес на трансформиране към тяхното естествено пазарно развитие. Този процес на трансформиране на централизирано административно командните стопанства в пазарни е една изключителна уникална задача със свои специфични изисквания към подхода на обществото за икономиката. Преди всичко трансформационният процес постави остро големия въпрос относно приложимостта на тази теория, която описва и отразява еволюционния път на органично развиващите се стопанства, към икономики, които са били отклонени принудително от логиката на това естествено развитие и особено важният въпрос за приложимостта на тази теория в самия процес на трансформиране. Тъкмо горчивият български опит показва колко важен е отговорът на въпроса: в каква степен механизмите на пазарната икономика, в каква степен нейните основни зависимости са валидни и действат в условията на трансформацията? Без коректен отговор на този въпрос преходът ще продължи да е плячка за капаните на пазарния фундаментализъм.

В зората на прехода упорито се прокламираше тезата, че не е нужно отново да се “откриват велосипеда и топлата вода”, че преходните икономики са въоръжени с модел за успешно развитие и това е моделът на развитите пазарни икономики. Заслеплението във верността на тази теза бе толкова силно, че всеки опит да се изкаже резерва спрямо нея или да се предложи друг подход се възприемаха като опит за слагане на прът в колелата на реформите и се анатемосваше по най-груб начин. Неуспешният десетгодишен преход доказва по категоричен начин, че той не може да стане спонтанно, от само себе си. И причината за този неуспех не са резервите на неколцина учени към господстващата теза на философията на прехода, а в самата теза, в самата философия на прехода, в шоковия подход към реформите. Те не отговаряха на същността и характера на стопанствата с нарушено органично развитие, на изискванията на техния преход към пазарна система на функциониране.

За какво нарушаване на органичното развитие на стопанството става дума и защо това нарушаване се оказва “препъни камък” пред спонтанното осъществяване на прехода? Колкото и странно да звучи, след Втората световна война в икономиките на бившите социалистически страни протекоха процеси, които могат да бъдат сравнени с “излитането” на един лек автомобил от трасето на пътя и падането му в пропастта. За хилядни от секундата лекият автомобил може да катастрофира и да бъдат деформирани и нагънати по най-невероятен начин ламарините му, да бъдат

увредени агрегатите му (двигател, скоростна кутия и т.н.). За хилядни от секундата могат да бъдат натрошени костите на пътниците в този автомобил.

Не е възможно за същото време да бъдат върнати в състоянието от преди катастрофата нито автомобилът, нито пострадалите пътници. И възможно най-добрите автотехници и тенекеджии ще трябва да работят дълго (милиони пъти спрямо скоростта на увреждането при катастрофата), докато възстановят автомобила. И най-добрите лекари-хирурзи не могат да възстановят здравето на пострадалите пътници за времето, за което те са пострадали. Въпреки майсторството на автотехници и лекари не е сигурно дали двете системи – автомобилът и човекът – могат да бъдат възстановени във вида, в който те са били преди катастрофата. Ако в човешката система е имало прекъсване на нерв, е сигурно, че не може да има възстановяване в пълна степен.

И така, преди около 60 години в промишлеността, транспорта и банковото дело, и преди около 50 години в селското стопанство на бившите социалистически страни протекоха процеси, които отклониха икономиките им от руслото на тяхното органично развитие. Разсъждавайки върху трансформационния процес на тези икономики, Збигнев Бжежински стига до заключението, че преобразованията в тези страни са равностойни на задачата от омлет да бъдат направени пресни яйца. “Както отбелязва, пише той, един проникателен наблюдател, съществуват рецепти за правене на омлети от яйца, но няма рецепти за правене на яйца от омлет.”⁸¹ Лесно е да се направят пресните яйца на омлет, ужасно трудно е да бъдат направени от омлета пресни яйца.

Теорията, която описва и отразява еволюцията на органично развиващите се икономики, представлява технология за правене на омлет от пресни яйца. За съжаление, пред обществото на България и другите страни в преход стои друга задача: от омлет да бъдат направени пресни яйца. За още по-голямо съжаление, съществуващата икономическа теория не дава технологията за правене на пресни яйца от омлет.

Всички опити, правени през последните осемнадесет години, доказаха колко уникална е задачата на прехода от командна към пазарна икономика, доказаха, че без специална теория на прехода тя не може да бъде решена успешно. Още в зората на прехода членът на британската академия на науките Алек Ноув и световнопризнатият авторитет Джон Кенет Голбрайт внушаваха упорито, че **без болезнен мисловен процес**, без, казано иначе, разработена специална теория на прехода той няма да бъде успешен, защото става дума за нещо съвсем различно спрямо модерните пазарни икономики, които са достигнали до днешната си точка на развитие по еволюционен път.

Създаването на така необходимата теория на прехода, разбира се, не може да стане нито без осмисляне на съществуващата теория през филтъра на трансформационния процес от последните 18 години, нито без критичен анализ на практиката на прехода през филтъра на произведенията на основоположниците на икономическата теория, Нобелови лауреати по икономика, световно признати и световно известни автори. Няма съмнение, че ортодоксалната либерална доктрина трябва да

⁸¹ Бжежински, Зб., Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на XX век), превод от англ., изд. Обсидиан, С., 1994, с. 171.

се познава като теория и история, но тя трябва да се съблюдава само в рамките, които позволяват реалните събития, че нито е необходимо, нито е възможно през всички фази на икономическото развитие да се акцентира върху ортодоксалните правила на игра на една пазарна икономика.

Създаването на необходимата теория на прехода може да стане единствено в рамките на изискванията на системния подход. А едно от съществените негови изисквания е изискването за внасяне на необходимата и достатъчна яснота относно типологията на тази пазарна икономика, към която трябва и може да се трансформира едно стопанство с нарушено органично развитие.

Голямата беда на досегашния преход се състои в това, че той бе стартиран без идентифицирана типология на пазарната икономика, към която трябва да се премине. Вероятно реформаторите са си мислели, че е напълно достатъчно да се прокламира пазарната икономика като цел на реформите, защото нейното съдържание се разбира от само себе си и няма какво да се изяснява. Подтекстово трябваше да се разбира, че българската икономика трябва да стане такава, каквата е икономиката на Германия, на Франция, на Швейцария, на САЩ... А конкретните стъпки и прокламирани публично цели и задачи на прехода оставиха впечатлението, че пазарна е тази икономика, където държавата е изтеглена от нея, че преходът към пазарна икономика е процес на реституция, приватизация, демонополизация, либерализация на цени, валутен режим, търговия (особено на износа и вноса), че пазарна икономика значи малък и среден бизнес, че пазарна икономика означава нова данъчна система и т.н. Това, от една страна. От друга страна, пазарната икономика се свързваше и аргументираше с нейните постижения в развитите страни.

За тези 18 години целите в очертаните направления бяха постигнати (къде с по-малко или по-голямо закъснение спрямо обявените срокове). Но основната цел – създаване на пазарна икономика от типа на германската, швейцарската или друга развита страна, в България не бе реализирана. Нещо повече, преходът се изроди в квазипазарна икономика и донесе на хората само беди, бедност, мизерия, безперспективност.

След 18 години сизифовски усилия и жертви хората все по-често се питат що е това пазарна икономика? Оказва се, че най-неясно е това, което е обявено за цел на реформите. А там, където няма ясно дефинирана цел, там, където не се знае пътят, се стига другаде. Тъкмо това обстоятелство постави остро въпроса: “Що е пазарна икономика след осемнадесетгодишния преход”? Острото поставяне на такъв въпрос не е парадокс, а наказание за несвършена работа и незнание. Поставянето на този въпрос по такъв остър начин след 18 години преход е доказателство за значението и ролята на правилната постановка на всяка една задача. Правилната постановка на задачата е половин решена задача – учи древният философ и мъдрец Аристотел.

Колкото и странно да звучи, трябва да се посочи, че в представите на реформаторите съществуваше и съществува, ако разбира се е имало някаква представа, една прекалено остаряла (демодирана) пазарна форма. С други думи казано, представите на реформаторите са и са били асинхронни даже спрямо представите на двете основни направления – неокласическо и неокейнсианско от края на XX век, които представи в предходното изложение бяха оценени като остарели.

И така, след 18 години неуспешен преход изясняването на типологията на тази пазарна икономика, която трябва и може да се създаде в България, се превръща в основен въпрос на успешните реформи в бъдеще. По категоричен начин животът доказва, че теоретическата яснота върху задачата не се явява никакъв лукс, каприз или ненужно разточителство с време и ресурси, а представлява най-насыщна потребност. И колкото по-мощна и по-радикална е задачата, която трябва да решава обществото, толкова по-силна е тази насъщност. За кой ли път животът потвърждава, че няма нищо по-практично от добрата теория, че който икономисва предпроектния и проектен изследователски стадий, плаща прескъпо, че пренебрегването на този стадий води до мними икономии на ресурси, до мнимо “бързо” решаване на задачата.

2. Правилната постановка на въпроса за типологията на модерната пазарна икономика – непременно условие за извеждане на адекватните инструменти на държавната намеса

Не е достатъчно да се каже, че реформите трябва да доведат до създаване на пазарна икономика в България. Нужно е да бъде идентифицирана типологията на тази пазарна икономика, която може и трябва да се създаде в страната. Без такава идентификация целта на реформите остава неопределена, а от там и усилията обречени. Невярната представа за типологията на съвременната пазарна икономика носи единствено беди. Заслужава изрично да бъде припомнена една оценка на “Ню Йорк Таймс” за бедите на бившите социалистически страни, дошли от невярната представа за типологията на съвременната пазарна икономика. “Бившите социалистически страни са жертва на криворазбран капитализъм..., свободният пазар работи най-добре, когато не е напълно свободен.”

Един (див и варварски) е бил капитализмът, когато се е появил на сцената преди 200 години. Друг е бил той в началото на XX век, трети е бил в периода до Втората световна война, четвърти е бил през 50-те и 60-те години, пети след 70-те години. Българският преход към пазарна икономика имаше за модел капитализма отпреди 200 години, затова и резултатите от досегашния преход са диви и варварски. Българският преход не доведе до мечтания, до бленувания облик на демократичното общество с модерна пазарна икономика. Той се изроди в едно общество, където властват бедността, отчаянието, безизходицата и престъпността, където диктатурата на престъпността плаши и изтезава обществото. Колкото и горчива да е истината за първопричината за израждането на прехода в страната, трябва да се каже, че това е възприетият модел на реформи, неправилната представа за типологията на съвременната пазарна икономика.

По дефиниция управлението е такава дейност, в резултат на която трябва да бъдат взети такива решения днес, които да доведат до такива последици и резултати утре, с които да бъдат съгласни (или от които да са доволни) гражданите на страната. Както се вижда и с невъоръжено око, резултатите и последиците от реформите са крайно нежелателни за народа. Каквито и колкото да са конкретните и най-конкретните причини за неблагоприятните резултати и последици от досегашния

преход, най-съществената причина, причината на причините си остава възприетият модел на реформи. По ирония на съдбата авторите на модела за реформи са принудени да се борят и воюват с “рожбите” на избора от тях модел за преход. Преди години руският президент, господин Б. Елцин, остро разкритикува и обявя война на “каубойския” (по неговите думи) капитализъм в Русия, родил се в резултат на собственото му управление.

Българският и руски опит потвърдиха азбучната истина: “Какъвто ти идеалът, такива ти и резултатите.” “Източна Европа и СССР, пише Голбрайт, преживяват сега един от най-големите моменти в своята история. Този момент е и наш. Що се отнася до наивните идеологии, нищо няма да бъде по-опасно за Запада от връщането към икономическата или идеологическата доктрина на първоначалния капитализъм. Капиталистическата система оцеля, тъй като се приспособи като либерална в политически контекст. Страните от Източна Европа се нуждаят от такова приспособяване, а не от драматично връщане към примитивния капитализъм.”⁸²

Голбрайт многократно предупреждаваше, че на източноевропейските страни “сега е нужно приспособяване, а не драматично “нагазване” във водите на примитивния капитализъм”⁸³. Става дума за приспособяване към съвременните ценности на цивилизацията, на съвременната пазарна икономика. Става дума за непрокаран път, за път, по който никой досега не е вървял, за път, изискващ “болестен мисловен процес”⁸⁴, а не безотговорни действия. Българският опит потвърди колко разумни са били предупрежденията на Голбрайт. Нагазването във водите на примитивния капитализъм донесе само беди и на страните в преход и чрез това на страните от развития Запад.

Наличието на различни типове пазарни системи в световната еволюция на икономиката детерминира потребността от внасяне на яснота по въпроса за типологията на пазарната икономика, към която е необходимо и възможно да премине българското стопанство. Докогато не бъде внесена яснота в този пункт, дотогава задачата за преход към пазарна икономика ще остава неопределена, а усилията по трансформацията на икономиката – непродуктивни. Както бе посочено, една е била пазарната икономика преди 200 години (и в смисъл на пазарна структура, и в смисъл на функциониране), друга е била тя преди 100 години... и свършено друга в края на XX век.⁸⁵

⁸² Наивни идеологии, в-к “Работническо дело”, бр.73 / 14.03.1990.

⁸³ Съветите на Джон Голбрайт, в-к Отечествен фронт, бр.13432 / 17.05.1990.

⁸⁴ Съветите на Джон Голбрайт, в-к Отечествен фронт, бр.13432 / 17.05.1990.

⁸⁵ “Стопанското развитие на света е стигнало до една фаза, в която никой не се чувства удобно. В стопанското състояние днес се наблюдават няколко прояви, които създават големи грижи както на самите стопански дейатели, тъй и на държавната власт... Сегашната стопанска криза, изразена в това обширно, дълбоко, стопанско безредие, има белези на недостатък в политическото устройство на света, на прехода от едни стопански форми към други... Обаче стопанското безредие е по-голямо от всеки друг път. То поставя на изпитание държавното и международно устройство, разстройва социалния ред, заплашва социалната и държавна сграда... Всички чувствуват, че положението е критично и **икономическата мисъл** търси нова ориентировка, нови заключения, нови планове. В това свое установяване на стопанските проблеми и търсене на разрешаването им, икономистът неизбежно засяга и чужди нему области.” – Бочев, Ст., Капитализмът в България, Фондация Българска наука и култура, С., 1998, с. 106, 108, 109–110.

И така, да бъде дадена правилна постановка на въпроса за типологията на пазарната икономика, към която може и трябва да премине българското стопанство, означава да бъде определена правилно и вярно целта и оттам съдържанието на прехода и реформите.

Пазарната икономика от края на XX век е различна в сравнение с тази от миналото не само с новите елементи в своята структура, но и с различната същност, характер и роля на ония елементи, присъщи за всички етапи от еволюцията на пазарната икономика. Една е била ролята на капиталиста в миналото, друга е сега. Една е била свободата на избора в миналото, друга е сега. Едни са били същността и характерът на конкуренцията в миналото, други са сега. Една е била ролята на частната собственост и на собствеността изобщо, други са сега. По един начин са функционирали различните пазари в миналото, друг е начинът на тяхното функциониране в края на XX век. *Освен промените в същността и характера на тези традиционни за всяка една пазарна икономика елементи, в нейния вариант от края на XX век се появяват и нови – устройствена политика, стратегически курс и приоритети, икономическа политика.*

3. Относно ролята и значението на същинската цел за успеха на трансформационните процеси в икономиката

Трансформационните процеси в България са насочени към създаване на демократично общество с пазарна икономика. Тази постановка за целта на преобразуванията е необходима, но свършено недостатъчна за практическите действия и успеха на реформите. От изясняване се нуждае и това какво се разбира под демократично общество, и това какво се разбира под пазарна икономика. Във връзка с това възникват много въпроси: достатъчна ли е процедурната свобода, за да е налице демократично общество, достатъчна ли е демокрацията, за да има просперираща икономика... Казано иначе, възниква въпросът: до какво в края на краищата (в последна сметка) трябва да доведат трансформационните процеси в България. С една дума, възниква въпросът относно това коя е целта на трансформационните процеси в собствения смисъл на думата и кой е **лакмусът** за разпознаване на пътя, по който се върви – дали той действително води до истинска пазарна икономика, или води до израждане.

Най-опасният враг на прехода към пазарна икономика са пазарният фундаментализъм и невярната представа за новата икономика. А “възходът на новата икономика, чийто главен, първичен материал е фактически мисловен и неосезаем”⁸⁶, е несъвместим с представите за/и механизмите на старата икономика. За успеха на реформите и прехода от изключителна важност е осъзнаването на факта, че “най-важната революция на планетата ни днес е изгряването на цивилизацията на Третата вълна, с нейната радикално нова система на създаване на блага. Всяко движение, което не е проумяло този факт, е осъдено да преживее отново всичките си про-

⁸⁶ Тофлър, А., Трусове във властта, изд. Народна култура, С., 1996, с. 468.

вали. Всяка държава, която оковава във вериги знанието, приковава гражданите си към кошмарното минало.”⁸⁷

Необходимо и достатъчно условие за наличие на пазарна икономика днес се явява не отсъствието на държавна намеса, а това дали в икономиката е налице функционираща състезателност, дали стратификацията на обществото е в резултат на приноса на индивидите за неговия прогрес. “Всеки обект, пише Ешби, съдържа не по-малко от безкраен брой променливи”⁸⁸ Важното в този случай е да бъдат определени правилно онези променливи (или променлива), които (която) могат (може) да охарактеризират (охарактеризира) същността на обектите или процесите, които се извършват в него, или в които той участва. Например една химикалка може да бъде описана с множество променливи, в т.ч. и с променливата, характеризираща нейния цвят. Ако трябва да бъде изследван закона за гравитация с помощта на тази химикалка (в случая тя участва в процес), ще възникне потребността от определяне на тези променливи (или тази променлива), с които (която) това би могло да стане. Ако за такава променлива бъде избрана тази, която характеризира цвета на химикалката, изследване на гравитацията чрез нея не може да бъде осъществено. Колкото и да е съществена променливата цвят за идентификацията на обекта химикалка, тя не е съществена за изследването на гравитацията. От Нютон се знае, че една единствена променлива на оставеното свободно в пространството тяло има отношение към гравитацията и това е променливата, характеризираща неговата маса (в случая масата на химикалката). Променливата цвят, колкото и важна да е за описанието на химикалката, няма никакво отношение към изследването на гравитацията.

Аналогично на това, когато се говори за съвременната пазарна икономика, трябва да се знае кои (или коя) от множеството променливи, с които (която) може да бъде описана, са най-съществените за нейната коректна характеристика. Разбира се, че няма пазарна икономика без частна собственост, без конкуренция. Но при наличие на тези съществени характеристики за всяка пазарна икономика, в света са налице най-различни пазарни икономики. Има такива пазарни икономики, които са извели съответните страни в авангарда на световния прогрес (технически, икономически, обществен). Има и такива, които държат съответните страни в ариергарда. В резултат на различния тип пазарни системи е налице едно непрекъснато разтваряне на ножицата между едните (авангардните) и другите (арьергардните) страни. “Според доклада на ООН за развитието на човешките ресурси от 1992 г. през 1960 г. богатите страни са били 30 пъти по-богати от бедните, а през 1990 г. ножицата се е отворила до такава степен, че разликата е вече 150 пъти. Този процес е необратим. Той се разгръща и в самите бедни страни, изострайки вътрешното социално разделение.”⁸⁹ Тъкмо този доклад на ООН потвърждава тезата на чл.кор. проф. Иван Илиев, че пазарът изостря, но не решава социалния проблем, че пазарът разт-

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Ешби У. Рос, Въведение в кибернетиката, превод от англ., изд. Наука и изкуство, С., 1967, с. 59.

⁸⁹ Бжежински, Зб., Извън контрол (глобален безпорядък в навечерието на 21 век), превод от англ. език, изд. Обсидиан, С., 1994, с. 187; Вж. по същия въпрос и Ралф Дарендорф, Съвременният социален конфликт, изд. на Центъра за изследване на демокрацията, С., 1993, с. 32.

варя ножицата „бедни-богати” страни, „бедни-богати” в дадена страна, но не е в състояние да осъществи нужната кохезия нито по едната, нито по другата линия.

Излиза, че съвсем не е достатъчно наличието на частната собственост, за да бъде една икономика пазарна в модерния смисъл на този термин. Излиза, че има различни “видове частна собственост” и различни “видове конкуренция”. Когато се говори за преход към съвременна пазарна икономика в България, трябва да бъде даден отговор на въпроса: Към каква частна собственост и конкуренция се преминава. Без такъв отговор, както показва досегашният опит, преходът може да бъде насочен в крайно погрешна посока. За успешния преход към модерна пазарна икономика не са достатъчни само добрите намерения.⁹⁰ Нужно е преди всичко познаване на това, до което закономерно трябва да води съвременната пазарна икономика, **защото истинската пазарна икономика се характеризира най-пълно с резултатите, до които довежда, а не само и не толкова с това дали има частна собственост, дали има или няма държавна намеса.**⁹¹ На достигането на тези резултати трябва да бъдат подчинени преходът и реформите.

Съвременната пазарна икономика се гради върху функциониращата състезателност между икономическите субекти. Това е най-важната задача на държавата – да създава условия за постигането на тази състезателност, да създава необходимите условия за реализацията на първичния стремеж на човека към самоизява. Друг израз на този стремеж е стремежът на хората към благополучие – материално и духовно. **На успех може да разчита само тази реформа, която може да се опре на естествения стремеж на хората към състезателност чрез самоизява и на техния стремеж към благополучие въз основа на резултатите от състезателността.** Когато този стремеж, иначе казано, когато логиката на развитие на човека бъде вградена в процесите на реформата, техният успех е неизбежен.

Поради своята особена важност функциониращата състезателност между икономическите агенти се възприема като критерий, като **лакмус** за разпознаване на съвременната пазарна икономика. Там, където е налице функционираща състезателност, там неизбежно са налице и справедливостта и стопанската ефективност. Затова задачата на икономическата устройствена политика е да създаде условията, за да може частната инициатива, творчеството, гъвкавостта, иновативността и инвестициите, т.е. **всички вътрешни движещи сили на растежа** и заетостта да се развиват оптимално. В крайна сметка по този начин тя създава предпоставки за смислено и ефективно прилагане на останалите инструменти на икономическата политика.⁹²

Главната причина според автора за деформирания преход, за неговата неефекасност и даже израждане се крие в подмяната на естествената цел на този преход със средствата за нейното постигане. Вместо с резултатите от функционирането на

⁹⁰ Известна е сентенцията на великия автор на “Божествена комедия” – Данте Алигиери: “Пътят до ада е осеян с костите на хората с добри намерения”.

⁹¹ Вж. Бочев, С., Капитализмът в България, изд. Фондация Българска наука и култура, С., 1998, с. 101-102, 105.

⁹² Вж. Шлехт, О., Основи и перспективи на социалното пазарното стопанство, изд. Информа Интелект, С., 1997, с. 103.

икономиката, генерирани от трансформационния процес, успехите на движението към пазарна икономика се мерят единствено и само с промените в инструментите на този процес – степен на либерализация на цените, валутния режим и външната търговия, увеличаване на дела на частната собственост върху средствата за производство, дела на частния сектор в създавания брутен вътрешен продукт (БВП) и т.н. По тази линия се стигна до фетишизиране на един или друг инструмент и на тази основа до самоцелност на реформите. Стигна се до либерализация заради самата либерализация, до приватизация заради самата приватизация.

Разбира се, че няма пазарна икономика без частна собственост, без либерален режим на цени и търговия. Те са едни от най-необходимите условия, за да има пазарна икономика, но те съвсем не изчерпват най-същественото в нейното съдържание. Пазарната икономика се характеризира най-пълно със своите предимства спрямо всяка друга икономика чрез способността ѝ да постига по-висока ефективност и справедливост и чрез това да създава изобилие от блага – главното условие за достойното съществуване на човека. Това е икономиката, която създава най-благоприятните условия за живот и човешка дейност, за изява и реализация на естествените стремежи на човека – към себеизява и към благополучие. Това е икономиката, казано иначе, която по най-благоприятен начин оползотворява енергията и потенциала на една нация; нещо повече, която създава необходимите и достатъчни условия за развитие на тази енергия и този потенциал. Работата е там, че не всяка либерализация и приватизация водят до такава икономика, до икономика с посочените предимства. Това го доказва досегашният преход в България. **Пазарната икономика не е нищо друго освен съзидателна атмосфера.** *Това е атмосфера, която най-напред изисква от всеки гражданин и стопански субект да разкрива и оползотворява в пълна степен своя потенциал, която заедно с това създава необходимите и достатъчни условия за това оползотворяване на потенциала и която, на трето място, обезпечават необходимите и достатъчни условия за по-нататъшно развитие на този потенциал.*

Преходът не доказва предимствата на пазарната икономика в главното пред това, което е било до 1989 г. Трябва да се разбере, че предимствата на пазарната икономика не могат вечно да се доказват с нейните постижения в развитите страни. Хората с право искат да видят и почувстват тези предимства в страната, в която живеят. Беше забравено, че предимствата на една икономическа система се доказват най-категорично с жизнения стандарт, който може да предложи всяка една система.

Реформите в България страдат най-много от “застиналата представа” за пазарната икономика. **“Пречи ни не това, казва Йоги Бега, което не знаем, а онова, което със сигурност знаем, защото то просто не е такова, каквото го знаем”**⁹³. На реформите в България пречи остарялата представа за типологията на съвременната пазарна икономика. На реформите в България пречи остарялата представа за ролята на държавата в съвременната пазарна икономика.

За успеха на реформите и прехода от изключителна важност е осъзнаването на

⁹³ Цитирано по Ал. Гор, *Застрашената земя, екологията и човешкия дух*, УИ “Св. Кл. Охридски”, С. 1997, с. 69.

факта, че най-важната революция на планетата днес е изгряването на цивилизацията на Третата вълна, с нейната радикално нова система на създаване на блага, че **всяко движение, което не е проумяло този факт, е осъдено да преживее отново всичките си провали, че всяка държава, която оковава във вериги знанието, приковава гражданите си към кошмарното минало.** По тази причина съвременното пазарно стопанство не е идентично с идеята за необуздания капитализъм. За съжаление твърде често това не се разбира или съзнателно се игнорира. Животът показва убедително, че не трябва да има въздържане от държавно вмешателство – само и само да няма обвинение в отсъствието на либерализъм. Време е да се разбере, че съвременната пазарна икономика не е тъждествена на икономиката без държавна намеса.

4. Адекватните инструменти на държавната намеса

Както бе посочено, историческата ретроспекция разкрива, че на всеки етап на развитие на икономиката държавата е използвала едни или други инструменти, че прилаганите инструменти са били в зависимост от конкретната икономическа и друга обстановка, от проблемите и задачите, които е трябвало да бъдат решени. В този смисъл прилаганите инструменти са били адекватни на изискванията на икономическата реалност на всеки исторически етап. Казано иначе, става дума за исторически случила се и изиграла своята роля адекватност, за фактически състояла се адекватност.

Когато тук говорим за адекватни инструменти, се има предвид днешната икономическа действителност и генералните тенденции на нейното изменение в бъдеще. Става дума за адекватност на инструментите на държавната намеса спрямо процесите, свързани с изграждане и утвърждаване на функционираща пазарна икономика, с реструктуриране към икономика на знанието, към устойчиво развитие. В случая става дума за предстояща, за необходима адекватност на инструментите спрямо изискванията на процесите, които предстои да протекат. Постигането на въпросната адекватност ще изисква усилия в две направления.

Първото направление, в което ще се търси адекватност, е свързано с онези необходими промени в съдържанието на използваните досега инструменти, чрез които да се обслужват и в този смисъл да се облекчават и ускоряват процесите на утвърждаване на функционираща пазарна икономика и на прехода към икономика на знанието и устойчивото развитие. *Второто направление*, в което ще се търси нужната адекватност, ще е свързано с откриване на ония нови инструменти, без които са неосъществими процесите по утвърждаване на функционираща пазарна икономика, по прехода към икономика на знанието и устойчивото развитие.

Прекалено амбициозно би било в този доклад да бъде очертана нужната промяна във всеки един от досега използваните инструменти. Прекалено амбициозен би бил и един опит за разкриване на необходимите нови инструменти и на тяхното съдържание. Вместо това в следващото изложение се прави опит само да бъде поставена правилно задачата за адекватността и на едните (традиционните), и на другите (новите) инструменти.

4.1. Привеждане в необходимата адекватност на традиционните инструменти

На такова привеждане подлежат различните политики на държавата, чрез които тя традиционно осъществява своята намеса в икономиката. Става дума и за политиките спрямо икономическия обект, и за политиките спрямо преследваната цел. Идеята за това привеждане се представя чрез редакцията на всяка една политика. Нуждата от привеждане в необходимата адекватност на политиките спрямо икономическия обект добива вида: 1) Макроикономическа политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 2) Научно-техническа, иновационна, структурна и инвестиционна политика за устойчиво развитие, растеж и интегриране в ЕС; 3) Регионална политика за устойчиво развитие, растеж и интегриране в ЕС; 4) Индустириална политика за устойчиво развитие, растеж и интегриране в ЕС; 5) Аграрна политика за устойчиво развитие, растеж и интегриране в ЕС; 6) Политика на устойчиво конкурентоспособно развитие на третичния сектор: (6.1. Образователна политика за обезпечаване на конкурентоспособно развитие на националната икономика; 6.2 Политиката в областта на културата за отстояване каузата на националната идентичност и чрез това за равноправно и достойно интегриране в ЕС; 6.3 Политиката в областта на здравеопазването, обезпечаваша здравословния статус на нацията съобразно водещите световни стандарти; 6.4. Политиката в областта на физическата култура, гарантираща световните стандарти; 6.5. Политиката в областта на сигурността, гарантираща водещите световни стандарти; 6.6. Политиката в областта на правораздаването, гарантираща водещите световни стандарти); 7) Екологична политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 8) Външнотърговска политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 9) Финансова политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС (9.1. Бюджетна политика; 9.2. Данъчна политика); 10) Парична политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 11) Ценова политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 12) Митническа политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС; 13) Социално-икономическа политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС.

От съответно привеждане в необходимата адекватност се нуждаят и различните политики спрямо преследваната цел: 1) Политика на растеж; 2) Стимулираща политика; 3) Рестриктивна политика; 4) Антиинфлационна политика; 5) Балансираща политика; 6) Политика на приспособяване.

Това привеждане в адекватност и на едните, и на другите политики не може да стане без съответната методология за системно разработване на политика за устойчиво конкурентоспособно развитие, растеж и интегриране в ЕС.

4.2. Ескалиращо нарастване на потребността от нови инструменти на държавна намеса в икономиката

Изместването на акцента в ролята на държавата към катализатор на икономическо развитие и помощник на бизнеса, към идеолог, проектант и организатор на конкурентоспособно развитие и интегриране в ЕС, към изграждане и утвърждаване на функционираща пазарна икономика, към преход към икономика на знанието и устойчивото развитие изисква преди всичко нови инструменти, чрез които последователно и системно да бъдат реализирани тези акценти. Под нови инструменти в случая се разбират преди всичко инструментите на стратегическото планиране и управление.

Разбира се, че и стратегическото планиране е използвано в досегашната практика. Но в случая става дума за нов тип стратегическо планиране, за нова парадигма на неговото използване в практиката. Става дума следователно за такава съществена промяна в стратегическото планиране и управление, която по същество ги превръща в нови инструменти.

Става дума за стратегическо планиране и управление, в които е вградено правилното разбиране на взаимоотношението: стратегия – тактика – оперативни решения, т.е. на взаимоотношението между стратегическо, тактическо и оперативно управление, за правилното разбиране на взаимоотношението стратегия (стратегическа визия) – икономическа политика.

Или става дума, казано иначе, за адекватни на изискванията на живота стратегическо планиране и управление. Едно стратегическо планиране и едно стратегическо управление, които не се явяват отговор на изискванията на логиката на развитието, които не обслужват, не подпомагат и не катализират естествените процеси на развитие, са опасни и по-вредни отколкото отсъствието на едно планиране и едно управление, набедени за стратегически. В този дух бяха изказванията на чл.кор. проф. Иван Илиев и на проф. Стефан Стоилов. Чл.кор. проф. Иван Илиев изрично акцентира върху въпроса – „кой може да разработи необходимата на България стратегия?“. И неговата категорична позиция беше, че такава стратегия могат да разработят само истинските професионалисти в областта на стратегическото планиране. В този дух бе и бележката на проф. Стефан Стоилов, че може да има орган за стратегическо планиране, но да няма истинския необходим стратегически план.

Едно нещо е истинското стратегическо планиране, истинското стратегическо управление, свършено друго нещо са непрофесионалното „стратегическо планиране и управление“. Истинското стратегическо планиране и управление е *rag excellence* научноизследователски процес в собствения смисъл на думата, е дейност от най-висш професионален творчески порядък, е най-висша отговорност към съдбата на народ и държава. Стратегическото планиране не е въпрос на произвол, а на най-висш професионализъм.

Не може да има истинско стратегическо планиране и управление, без поставяне във вярна плоскост на релациите:

цели на развитието на националната икономиката (стратегически курс на развитие)	↔	статус на националната икономика в отправната точка на стратегията
цели на развитието на националната икономика	↔	възможности на (потенциал за) развитие на националната икономика
цели на развитието на националната икономика	↔	ограничения, при които ще протича това развитие
цели на развитието на националната икономика	↔	сложили се проблеми пред развитието на националната икономика
цели на развитието на националната икономика	↔	ресурси за развитие на националната икономика
цели на развитието на националната икономика	↔	стратегически приоритети на развитието
цели на развитието на националната икономика	↔	организация на дейността по развитието

Трябва да се знае, че разработката на качествени стратегия и политика зависи от правилната, от вярната (екзактната) **представа** за тези релации, че в края на краищата зад тях стои, алегорично казано, взаимоотношението „кон ↔ каруца”. Всеизвестно е, че, ако конят бъде впрегнат зад каруцата, няма да се получи никакъв полезен резултат. Трябва да се знае, че понятията мисия, цели, задачи не са само литературни понятия, че в тях се концентрира на йерархическа основа животът на една система или животът на даден елемент на тази система.

Да се пледира за практичност, като се пренебрегват мисията и целите, нещо повече, като се отправят упреци към тях, значи да се стои на позицията, че науката е ненужна. Означава да се отстоява предимството на сляпата и самоцелна практика.

И защото на автора много често му се случва да чува призови за практичност, за практицизъм и изоставяне на главоблъсканицата, той не може да устои на изкушението да каже на сторонниците на тезиса “Стига размишления, сега е време на

практически действия” своята позиция, формирана последователно и системно от дългите години, прекарани на сцената на живота.

На хората, които пледират за практически действия, които се обявяват за прагматици, е редно да се припомни един популярен пример, показващ практическата стойност на истинската наука, на истинското знание. Когато Рене Декарт е в изгнание в Амстердам, получава писмо от шведската кралица, в което тя му отправя любезна покана да отиде в Стокхолм и да основе Шведската академия на науките. Декарт приема поканата на кралицата и от Амстердам до Стокхолм пътува с кораб – модерен за тогавашните времена. Според установения ред всеки капитан на кораб е бил длъжен да дава личен отчет до кралицата за проведения пореден рейс. Впечатляващи са признанията на капитана на кораба, с който е пътувал Декарт, за самия Декарт. Капитанът на кораба признава на кралицата, че това е бил най-интересния рейс на капитана в неговата дългогодишна плавателна биография. И най-интересното е в това, че капитанът на кораба е научил за навигацията от разговорите си с Рене Декарт, водени на паулбата на кораба, повече, отколкото е научил за нея за четиридесетте години мореплаване. Впечатляващото в случая е, че Декарт никога не е управлявал морски съд (т.е. не се е занимавал практически с навигация), но е разкрил великолепно практическия смисъл на това, което капитанът на кораба е правил четиридесет години.

Не случайно на входа на клиниката на Луи Пастър е стоял надпис, че няма фундаментална и приложна наука, че има наука и нейното практическо използване. Изрично трябва да се посочи, че истинската наука не може да не бъде практически полезна и ориентирана. “Няма нищо по-практично от истинската наука”, пише мислителят на хилядолетието Карл Маркс.

И така, според автора, една практика без научна основа е сляпа и не води до такова бъдеще, каквото се “предписва” от логиката на развитието, от потребностите на живота.

Смисълът на теорията, на дефинициите при решаване на практически проблеми е в това правилно да бъде поставена задачата за решаване на проблема. Тъкмо липсата на дефиниция за пазарна икономика и демократично общество стои в основата на непродуктивността на досегашния преход, на израждането на икономиката в квазипазарна. На конференцията масово бе изразено недоволството от държавата и от икономиката – такива, каквито са се сложили към момента. Главната причина да се „роди” сложното се неприемливо състояние в икономиката и обществото се явява подценяването (от идеолозите и осъществителите на прехода) на болезнения мисловен процес, припряността да се действа, без да са очертани нито архитектурата на бъдещето на икономиката, която трябва да бъде изградена в страната, нито адекватните пътища и средства, чрез които може да бъде претворена в дело тази архитектура. Резултатите от досегашния преход показаха и доказаха, че пазарната икономика и демократичното общество не се разбират от само себе си, че без дефиниция на пазарната икономика и на демократичното общество се стига до подмяна на същинската цел на прехода със средствата за нейното достигане. А тази подмяна на целта в собствения смисъл на думата със средствата за нейното пости-

гане отваря широко вратата на самоцелността на промените, на фетишизирането на едно или друго средство.

За да се каже днес каква държава и икономика са нужни на България в бъдеще, не може да се даде отговор на този въпрос без съответната теория, без отговор на важни теоретически въпроси. Именно в това е смисълът на науката – да показва верния път на практическите действия. Без научното осветляване както на бъдещата архитектура на икономиката и обществото в България и на пътищата и начините за превръщането на тази архитектура в реалност, страната ще продължи да бъде жертва на недомислия, импровизации и блъфове. Трябва да се осъзнае, че практическите действия без предварителното сериозно обмисляне водят до „раждане“ на нежелани (крайно нежелани) последици.

А истинското (качественото) управление на националното стопанство е това, което може да продуцира в бъдеще такива реалности (такива последици), които ще бъдат желани и приемливи за хората. Истинското управление обезпечават „случването на това“, което хората желаят, приемат и одобряват.

Без необходимия болезнен мисловен процес (без истинския висок професионализъм в управлението на страната) България ще продължи да преживява парадокси от рода: под лозунга да се изтегли държавата от икономиката се получи тъкмо обратното, създаде се огромен бюрократичен апарат, който тероризира живота в най-широкия му смисъл на думата. Когато се дискутира по темата „Държавна намеса в икономиката“ заинтересовани среди от сложилата се ситуация в страната на път и под път твърдят, че била лоша за бизнеса държавната намеса в икономиката. Но всячески се стремят да подчинят държавата на своите интереси. И в това отношение нещата са отишли твърде далеч. По същество държавата е приватизирана.

Средите, които пледират за по-малко присъствие на държавата в икономиката, но които с всякакви средства се стремят да подчинят държавата на своите интереси, често обясняват поведението си с класиците на икономическата наука и практика, в т.ч. с Адам Смит, Рикардо... Ерхард. Но те блъфират с тези имена, защото не са виждали техните произведения, защото никога не са ги държали в ръцете си, защото никога не са ги чели. Те приписват на тези имена идеи и тези, които те никога не са произнасяли и защитавали. Задача на истинските икономисти е да разобличават тази демагогия и да отстояват каузата на истинската икономическа наука.

РОЛЯТА НА ДЪРЖАВАТА В ИКОНОМИКАТА

Резюме:

В студията се прави научен анализ на един от вечно горещите въпроси, съпътстващ (в явна или неявна форма) всяка икономическа дискусия. За съжаление, този въпрос и дискусията по негов адрес са обременени с прекалено много идеология. В тези дискусии отсъстват научният анализ и научната аргументация. А там, където този анализ е подменен с идеологически клишета, неизбежно се стига до мумифициране на представата за икономиката и за нейните изисквания към инструментите, обезпечаващи функционирането ѝ, и особено към инструментите, осигуряващи нейното развитие.

Съзнателно или не противниците на държавната намеса в икономиката я възприемат като неизменна във времето. Тяхната идеологическа аргументация не прави нищо друго освен да отстоява тезата, че икономиката в началото на ХХІ век е същата, каквато е била по времето на Адам Смит. Истината е, че анатомията и физиологията на днешната икономика са коренно различни спрямо тези на икономиката от ерата на промишлената революция.

Далеч от истината са и тези, които признават държавната намеса в икономиката. И са далеч, защото тяхното признаване също е идеологически “аргументирано”. Макар да съвпада с една нарастваща обективна необходимост, когато то не е научно аргументирано, не допринася истински за материализацията на тази необходимост.

Идеологическата защита на двете схващания – за и против – държавна намеса в икономиката пречи в еднаква степен на оползотворяването на обективната тенденция от нарастваща роля на държавата в икономиката.

THE STATE ROLE IN THE ECONOMY

Abstract:

In the given situation a scientific analysis is made regarding one of the everlasting questions, connected (tangible or intangible) to every economic discussion. Unfortunately, this issue and the discussion of its address are burdened with too much ideology. These discussions do not concern the scientific analysis and the scientific reasoning. And the place, where this analysis is replaced with ideological cliches, inevitably leads to a mummification of the view of the economy and its demands for the tools that guarantee its operation and especially the tools that guarantee its development.

Consciously or not, the adversaries of the state interference in the economy understand it as a constant in time. Their ideological argumentation doesn't do anything but to leave the thesis that economy at the beginning of the twenty first century is the same as it was during Adam Smit's time. The truth is that the anatomy and physiology of nowadays' economy are radically different compared to the economy of the period of the industrial revolution.

The people that accept the state interference in the economy are far from historical evidence too. And they are so because their ideas are also ideologically "substantiated". Although it coincides with a growing objective need when the argumentation is not scientific it does not truly contribute to the materialization of this necessity. The ideological protection of both beliefs – for and against – state interference in economy equally get is the way of the good usage of the objective tendency of growing state role in the economy.